

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za historiju
Katedra za historiju umjetnosti

Amina Karaica

Alifakovac – osvrt na genezu naselja i arhitektonske odlike objekata

(završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Haris Dervišević

Sarajevo, 2023

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Historijski kontekst.....	5
3. Džamije Alifakovca.....	12
4. Mezarja i turbeta	23
5. Most i česme	39
6. Stanovnici Alifakovca	48
7. Zaključak	57
8. Popis slika.....	59
9. Sažetak.....	60
10. Summary	61
11. Bibliografija	62
12. Biografija	66

1. Uvod

Alifakovac predstavlja jednu od najpoznatijih i najuočljivijih naselja Sarajeva, s bogatim korijenima koji se protežu od kasnog srednjeg vijeka. Ovime je Alifakovac nezaobilazna lokacija za stručnjake koji se bave osmanskom arhitekturom, islamskom teologijom, genealogijom, historijom osmanskog Sarajeva, pa i arhitekturom austrougarskog perioda. U ovom radu će se uz pomoć različitih pisanih i usmenih izvora, pokušati razumjeti slojevitost naselja, s ciljem da se preispitaju i rezimiraju sve informacije do kojih je u ovom trenutku moguće doći.

S ciljem kreiranja detaljnog uvida, u tekstu će se analizirati postojeća i porušena arhitektura (stambena, religijska i memorijalna), kao i geneza objekata. Pored toga, na osnovu informacija koje arhitektura daje, kreirat će se poveznice između iste i stanovnika koji su kroz nekoliko proteklih stoljeća živjeli na Alifakovcu. Upravo opisani koraci i njihovi rezultati predstavljaju primarni cilj ovog rada.

Ukratko će se dotaknuti historija topmonima, te kreirati hipoteze o njihovim vezama sa ostalim dijelovima ovog kompleksa. Uz pomoć historijskih izvora kao što su sidžili, najraniji spisi Bosanskog sandžaka, vakufname i epigrafski natpisi, kreirat će se hronologija i dodatno obogatiti informacije o kulturne stratografije Alifakovca.

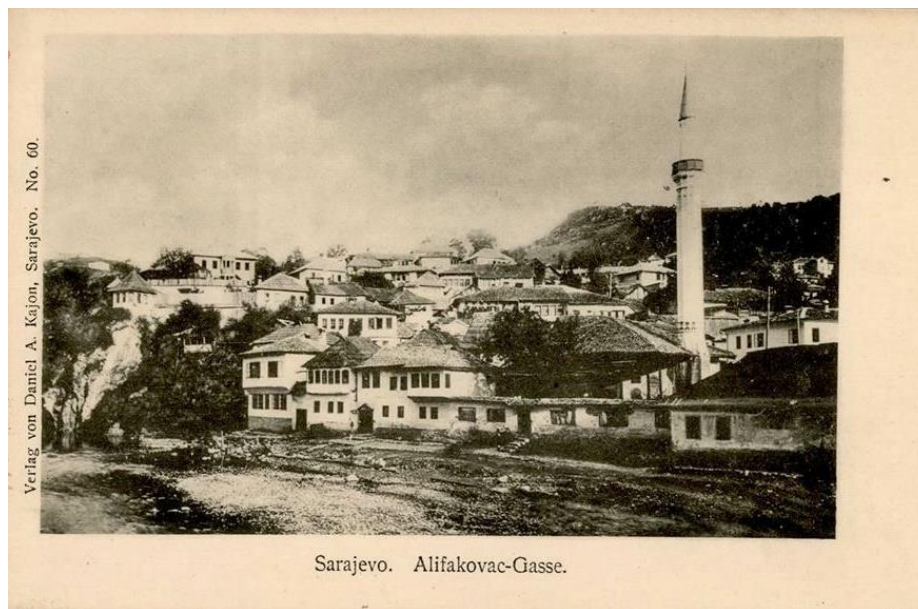
Najveći dio istraživanja proveden je u institucijama Sarajeva, kao što su Historijskih arhiv Sarajeva, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, te Gazi husrev-begova biblioteka u Sarajevu. Literatura pribavljena iz zbirki i biblioteka ovih institucija, je primarno publicirana za vrijeme proteklog stoljeća. S obzirom na to, informacije o trenutnim stanju naselja Alifakovac su pronađene na internetskim stranicama Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo i Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. U radu će se također navoditi informacije do kojih je autorica došla sprovođenjem intervjua sadašnjih i nekadašnjih stanovnika Alifakovca, kao i posjetioca lokalnih džamija.

Iako je rad sortiran tematski, kroz svako poglavlje tokom govora o individualnim dijelovima, historijatu i dešavanjima će se providirati hronološki, osim u poglavlju o stanovnicima Alifakovca gdje su tematike i značajnosti članova igrale ulogu u redosljedju.

Od korištene literature, potrebno je istaknuti članake i knjige Mehmeda Mujezinovića, koji je kao nekadašnji stanovnik Alifakovca odlično poznao historijat pojedinih objekata. Dakako najviše je rabljen prvi tom Mujezinovićeve knjige *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine* (1998). Pored djela Mujezinovića, korištena su djela šejha Kemure Sjefudina Fehmia bin Alia *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe* (1910) i *Sarajevske muftije: od 926 – 1519 do 1334 – 1916. godine* (1913)

2. Historijski kontekst

Nastajanje sarajevskog naselja Alifakovac i njegove arhitekture, u sklopu koncepata koje poznajemo danas, ima svoje korijene još od 15. stoljeća. Prvi spomeni Alifakovca u historijskim izvorima su iz 1462. godine, i to u sklopu vakufname Isa-bega Ishakovića.¹ Prema zaključcima Hazima Šabanovića i Behije Zlatar, u ovom dokumentu se opisuje dočekano srednjovjekovno selo Brodac, koje se nalazilo na današnjem ulazu na Bentbašu.² U sklopu spomenutog sela, kojim je prolazila cesta ka današnjoj ulici Kračula, će se u narednim stoljećima postaviti kaldrma. Kaldrma o kojoj je riječ, je ona koja je išla kroz Kračule i selo Brodac, pa preko Alifakovca do Kozije ćuprije.³ Ona se donedavno u cijelosti nalazila pored groblja Alifakovac i u svojim aktivnim danima predstavljala glavni izlazak iz grada.⁴ Selo Brodac, se spominje još 1516. godine u defteru Bosanskog sandžaka, u sklopu Mahale zavije umrlog Isa-bega.⁵

Slika 1: Alifakovac krajem 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

¹ Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, 1952, 6

² Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 26 i Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, 1952, 17

³ Ibid, 27

⁴ Henda, Stara sarajevska groblja, 1998, 15

⁵ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 42

Spomenuta cesta, nekada zvana *stambolska džada*, je preko Sarajeva, Prače i Goražda vezala Bosnu sa prostorom Sandžaka, Srbije, Makedonije u smjeru Carigrada.⁶ Nadalje za vrijeme 15. stoljeća, današnja ulica koja je u sklopu Alifakovca, Toplik – je bila istočna granica velikog voćnjaka, koji je Isa-beg Ishaković dao zasaditi sve do njegove Careve džamije.⁷ Srednjovjekovni Toplik je kao selo također zatečeno od strane Osmanlija,⁸ ali nije poznat njegov nivo razvijenosti.

Postoje brojna usmena predanja o porijeklu imena naselja. Najviše zastupljena predaja jeste da nosi ime po Ali Ufaku, jednom od svjedoka Isa-begove vakufname.⁹ Međutim, ovo je teško sa potpunom sigurnošću reći, jer ova teorija posjeduje određene manjkavosti. Prema interpretaciji i prijevodu vakufname Hazima Šabanovića, među svjedocima se navodi Alija fakih (učenjaka) vojnik,¹⁰ čiji drugi dio imena se nije podudara s dosta zastupljenom predajom izvjesnom o *Aliji Ufaku*. Prema tumačenju, koje iznosi Mehmed Mujezinović, Alifakovac je dobio ime po Ali Ufaku, gdje je dodatak imenu „Ufak“ (tj. nadimak) nastao kao rezultat prepoznatljive fizičke karakteristike ovog čovjeka, što bi se u konačnici prevelo kao *Alija Mali*.¹¹ Ovoj tezi doprinosi i Alija Bejtić, koji smatra da se on zvao *Alija Niski*, i da je bio znameniti šejh tadašnjeg doba.¹² Ovoj hipotezi u korist idu dva nišana s velikog groblja na Alifakovcu, čiji grob ima relativno male dimenzije, za kojeg se usmeno prenosi da je Ali Ufakov.¹³ Potrebno je spomenuti da na nišanima ovog groba natpisa nema, što je odlika nišana 15. stoljeća. U nedostatku vjerodostojnih izvora, za sada nam ostaje da se pouzdamo u ove podatke. Unatoč velikoj sličnosti ova dva imena, i konflikta stvarne forme nadimka i/ili titule ove individue, ne treba izostaviti i mogućnost da se radi o Aliji fakihu, vlasniku posjeda, učenjaku i nekadašnjem vojniku, koji je bio niskog rasta.

Historijski izvori o Aliju fakihu su nešto pouzdaniji. Iz popisa Bosanskog sandžaka 1468/9. godine saznajemo da se brinuo o nekoliko posjeda (timara), primarno iz nahije Sarajeva. Prema ovom historijskom izvoru, navodi se *timar Alije fakiha*, u sklopu kojih su egzistirala sela Jošanica, Pavšanica i Hodešići.¹⁴ Osim što je imao vlastit timar, često su mu se povjeravali timari drugih

⁶ Ćelić, Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, 1998, 87

⁷ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 27

⁸ Ibid

⁹ Henda, Stara sarajevska groblja, 16

¹⁰ Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, 1952, 29

¹¹ Mujezinović i Tihčić, Muslimanske grobne nekropole na Kovačima i Alifakovcu u Sarajevu, 1964, 41

¹² Bejtić, Ulice i trgovi Sarajeva, 1973, 382

¹³ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 131

¹⁴ S. Aličić, Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/9. godine, 2008, 107

vlasnika koji nisu bili najdogovorniji. Poput timara Bajezida,¹⁵ timara Sankura Gulama careva,¹⁶ timara Vukića Nenkovića,¹⁷ timara Kneza II Stepana, te par drugih sela (Maran dol, Prokos i Dona Ravna).¹⁸ Postojanje ličnosti Alije fakiha se ovime potvrđuje, ali se idalje sa potpunom sigurnošću ne može potvrditi da li je po njemu Alifakovac dobio ime.

Najstariji adekvatan pronađeni spomenik koji potječe iz 15. stoljeća, a govori o razvitku i kontinuiranoj upotrebi ovog mjesta, jesu dva nišana sa groblja Alifakovac, koja se po svojim karakteristikama klasifikuju kao ranoosmanska i koja su ranije spomenuta. Nišani su rustične izrade s reljefnim prikazima u vidu polumjeseca, jabuke i ruke sa šest prstiju.¹⁹ Nužno je dodati da se ovi dekorativni elementi primarno vežu uz stećak. Mehmed Mujezinović i Smail Tihčić se slažu da ovo predstavlja početnu formu nišana, nastale u kombinaciji s tradicijom srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika Bosne i tek prispjele kulture Osmanlija.²⁰

S prijelaza iz 15. u 16. stoljeće, na ovom prostoru će se postepeno razvijati mahale oko mesdžida (džamija), od kojih pojedine stoje u naselju i danas. U prethodno spomenutom spisu Bosanskog sandžaka iz 1516. godine, spominje se Mahala mesdžida Jakub-paše, formirana u 16. stoljeću.²¹ Odnosi se na današnju ulicu Maguda i njezin mesdžid. Nekoliko nesretnih slučajeva je zadesilo ovaj mesdžid, od kojih mogu se spomenuti požari i propadanje prouzrokovano starenjem. Prema Kemuri, gradnja ovog objekta se stavlja u 1491. godinu,²² što dovodi do zaključka da se Jakub-pašin mesdžid može kvalifikovati kao najstariji vjerski objekat Alifakovca. Po starosti, ostale tri džamije Alifakovca se datiraju u sredinu 16. stoljeća.

Gradnja Hadži Timurhanovog mesdžida u ulici Čeljigovići se prema Kemuri, a i tarihu koji stoji iznad ulaza, stavlja u 1565. godinu.²³ Kako navodi Kreševljaković, ova godina se poklapa sa dolaskom vode i adaptacije vodovoda u ovom naselju, što je najvjerojatnije upravo obezbjedio graditelj Timurhanovog mesdžida.²⁴ Za ovaj period bitno je spomenuti gradnju Vekil-harčove ili

¹⁵ S. Aličić, Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/9. godine, 2008, 104

¹⁶ Ibid, 99

¹⁷ Ibid, 142

¹⁸ Ibid, 82 - 99

¹⁹ Mujezinović i Tihčić, Muslimanske grobne nekropole na Kovačima i Alifakovcu u Sarajevu, 1964, 40

²⁰ Ibid

²¹ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 45

²² Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 118

²³ Ibid, 82

²⁴ Kreševljaković, Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji, 1991, 171 i 172

Hadžijske džamije, koja se nalazi na samom početku naselja u blizini Šeher-ćehajinog mosta. Dugo vremena je čvrsto stajala Kemurina teorija o tome, da je vakif došao u Sarajevo sa sultanom Mehmedom II Fatihom u drugoj polovici 15. stoljeća, koji je za vrijeme svog boravka u gradu, dao sagraditi ovu džamiju.²⁵ Detaljnijim uvidom u historijske izvore se jasno rasaznaje prvo pominjanje mahale ove džamije, kao mahale mesdžida Vekil-Harč Mustafe, koja je potencijalno nastala između 1540. i 1545. godine.²⁶ Ovime otpada tvrdnja šejha Sejfidina Kemure o vakifu džamije, te se prema Mujezinoviću u njegovo mjesto imenuje Husrev-begov intendant Mustafa.²⁷

Naredni arhitektonski spomenik ovog perioda jeste Šeher-ćehajin most. Prema konstatacijama Behije Zlatar, ovaj most podiže hadži Mehmed šeher-ćehaja, koji je bio nosilac i osnivač mahale koja je nosila njegovo ime, a nalazila se na mjestu današnje ulice Bakarević i Hrvatina.²⁸ Osnivanje ove mahale se stavlja u 1540. godinu, što se ne poklapa sa konstatacijama koje iznosi Kemura, da je most sagrađen 1617. godine.²⁹ Kako bi se uskladili podatci, može se pretpostaviti da je most sagradio naredni šeher-ćehaja (gradonačelnik). Prema usmenim predajama, šeher-ćehaja koji je podigao most je ukopan na velikom groblju Alifakovac.³⁰ Ovime bi se podizanje mosta stavljalno u početak 17. stoljeća kako Kemura kaže, a vakif je gradonačelnik čije ime se izgubilo u vremenu. Ovo međutim nije jedina nejasnoća o podizanju ovog mosta – jer kako će se diskutovati u nastavku rada, šeher-ćehaja po kojem danas most nosi ime, je možda ustvari samo izdvojio novac za popravak.

S početkom 17. stoljeća, u defterima u kojima su nabrojane sve mahale Sarajeva, daju se primjetiti promjene u njihovim imenima. Pa tako mahala okolo Timurhanovog mesdžida, koja je dugo prije toga nosila ime mahala Nezira Janjičara, se zove Timurhanova mahala.³¹ Zatim mahala u blizini mesdžida Jakup-paše, prostora današnjeg centra Babića Bašće, se dijeli na dva dijela, čija polovica počinje nositi ime Mahala muftije hadži Sulejmana.³² Nakon gradnje džamije muftije Sulejmana, ova mahala će se proširiti. Mnogi od ovih opisanih objekata su pretrpili različite oblike štete, nastale uslijed razaranja, požara ili neodržavanja. Jedan od najvećih oštećenja je zabilježen

²⁵ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 102

²⁶ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 120 i 121

²⁷ Ibid

²⁸ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 54

²⁹ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 122

³⁰ Henda, Stara sarajevska groblja, 20

³¹ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 69

³² Ibid, 68

provalom i razaranjima Eugena Savojskog 1697. godine,³³ kada je veliki dio Sarajeva spaljen. Tom prilikom veliku štetu je pretrpila Vekil-harčova džamija kao i Jakup-pašin mesdžid.³⁴ Oba su popravljana novcem koji su sakupili stanovnici istoimenih mahala.³⁵

Alifakovac u ovom periodu počinje predstavljati veliki kompleks sastavljen od četiri mahale: Vekil-harčova mahala, Hadži Timurhanova mahala, mufti Sulejmanova mahala i mahala Jakub-pašinog mesdžida. U naselju je bio veoma razvijen društveni život kroz cjelokupno 18. stoljeće. Kao dokaz toga, primarno se mogu iznijeti mnogobrojne informacije o njegovim stanovnicima, od kojih je većina ukopana na alifakovskom groblju. Nakon sagledavanja natpisa sa nišana i njihovih tipoloških karakteristika, da se primjetiti da najviše nišana pripada sredini navedenog stoljeća. Među njima se najviše ističu dva velika turbeta. Starijem od dva pripada Jusufu-paši Ćurpiliću, za kojeg se veže interesantna priča. Jusuf paša, kojeg sarajevski hroničar Bašeskija u svom *Ljetopisu* naziva *Suludi Jusuf paša*,³⁶ je ustvari rodom Osmanlija, koji se zamaskirao kao derviš i pobjegao u Sarajevo. Preminuo je 1756. godine, a turbe mu je podignuto naknadno 1780.³⁷ Pored Ćurpilića je 1779. godine ukopan četrnaestogodišnji Mehmed Jusuf, sin kadije Ahmed-efendije Jahjaefendića. Kako navodi Bašeskija 1780. godine, navedeni kadija je na molbu majke Mehmeda Jusufa, podigao česmu koja se nalazi na velikom groblju Alifakovca.³⁸ Tokom 18. i 19. stoljeća, svoje počivalište je na Alifakovcu pronašlo veliki broj ljudi iz Sarajeva i stranaca (musafira). Mujezinović i Tihčić navode da se još 1964. moglo zabilježiti preko 600 nišana, od kojih trećina nema epitaf.³⁹

Iz kadijskih spisa 1874/75. godine, kada je formiranje mahala u Sarajevu bilo uveliko kompletirano, i svega tri godine prije uspostavljanja austrougarske vlasti, vide se nazivi u formi u kakvoj se poznaju danas.⁴⁰

Za vrijeme 19. stoljeća, prostor oko Toplika i Šeher-ćehajinog mosta, će se povezati uz usmenu predaju o Inat kući. Na ovom dijelu naselja se kao rezultat urbanizacije desila adaptacija. Legenda kaže da se Inat kuća nalazila na desnoj obali Miljacke i da vlasnik nije dopustio njeno

³³ Fajić, Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu (..), 1983, 89

³⁴ Ibid, 91 i 95

³⁵ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 122 i Kemura, Sarajevske džamije i (..) , 1911, 121

³⁶ Bašeskija, Ljetopis, 1997, 37

³⁷ Henda, Stara sarajevska groblja, 1998, 17

³⁸ Bašeskija, Ljetopis, 1997, 192 – 193

³⁹ Mujezinović i Tihčić, Muslimanske grobne nekropole na Kovačima i Alifakovcu u Sarajevu, 1964, 39

⁴⁰ Bejtović, Ali-pašina mahala u Sarajevu, 1966, 21 - 24

rušenje tokom izgradnje Vijećnice.⁴¹ Gradske vlasti su ponudile isplatu odštete vlasniku, ali je on insistirao da se kuća prenese na lijevu obalu. Iako ova legenda ostaje među Sarajlijama kao anegdota koja govori o ponosu i prkosu građana, kasnije će se ispostaviti da ova legenda nije utemeljena, i da razlog pomijaranja nije Vijećnica već izgradnje tramvajske pruge.⁴²

Slika 2 i Slika 3: Inat kuća na prvobitnoj lokaciji (lijevo), na današnjoj lokaciji (desno), kraj 19. stoljeća.
(privatna kolekcija)

Za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, pojedini dijelovi naselja će dobiti imena po kojima se se poznaju i danas. Najstariji poznati administrativni naziv ulice u sastavu Alifakovca jeste *Carina*. Ovaj naziv se prvi put vidi u planu grada iz 1882. godine, zato što se tu carinila roba prije ulaska u grad.⁴³ Interesatno je istaknuti da ulica koja okružuje veliko groblje danas nosi ime Podcarina.⁴⁴ Slično se 1878/9 desilo sa ulicom Hošin brijeg, koja se do 1885. godine zvala Za Alifakovcem – jer se nalazila iznad ovog naselja.⁴⁵ Naziv koji jedna od ulica nosi danas, Veliki Alifakovac, je administrativno prvi put zabilježen između 1882. i 1885. Taj naziv je tada bio u upotrebi sve do druge četvrtine 20. stoljeća, nakon čega mijenja u ime Stojana Protića, po imenu desničarskog političara.⁴⁶ Tokom ovog perioda, dolazi do više

⁴¹ E. i I. Fejzić, *Sarajevska čašrija od Mustaj-pašinog mejdana do Telala*, 2018, 78 i 79

⁴² Ibid

⁴³ Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, 1973, 382

⁴⁴ Ibid, 302

⁴⁵ Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, 1973, 178

⁴⁶ Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, 382

intervencija na Alifakovcu i njegovim objekatima. Od važnosti je potrebno spomenuti gradnju stambene zgrade na današnjoj adresi Veliki Alifakovac 11, koju je projektovao Josip Vančaš. Gradnja zgrade je kompletirana 1911. godine, u bosanskom slogu.⁴⁷

Do oslobođenja Sarajeva, ulica je dobila natrag svoj stari naziv. A nakon oslobođenja grada Sarajeva 6. aprila 1946, ulica je nosila ime u spomen *Vladimira Gaćinovića*, bosanskog političara i pisca.⁴⁸ Vrijedi istaknuti da kroz cijelokupno 20. stoljeće, postoje određeni problemi oko izrade tabla s natpisom imena navedene ulice, na kojima se često pogrešno pisao naziv. Interesantan je slučaj sa tablicama koje bilježi Alija Bejtić, za vrijeme sedamdesetih godina prošlog stoljeća, gdje je naziv Alifakovac na tablicama pisan bez *i* – na način kako se naziv naselja izgovara među stanovnicima “Alfakovac”.⁴⁹

Ulice za koje se danas može reći da pripadaju naselju Alifakovac su *Veliki Alifakovac, Mali Alifakovac, Megara, Maguda, Toplik, Čeljigovići i Braće Morić*.

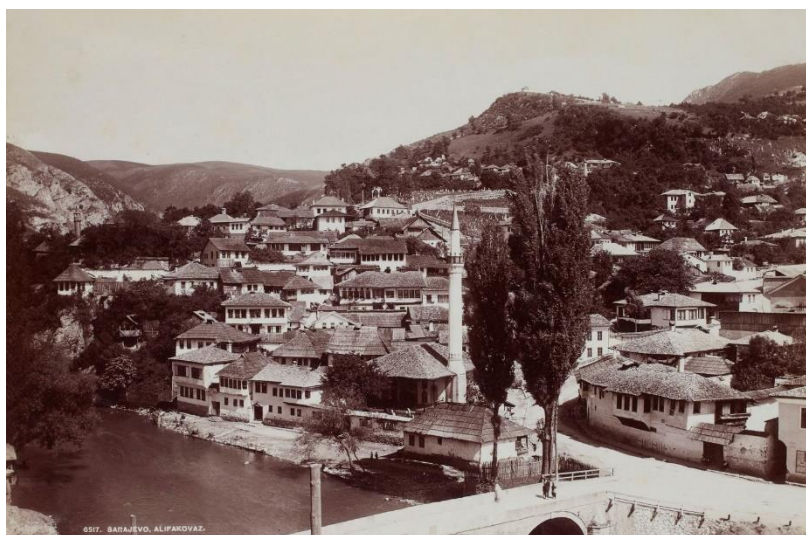
⁴⁷ Spasojević, *Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu*, 1999, 41

⁴⁸ Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, 1973, 383

⁴⁹ *Ibid*, 84

3. Džamije Alifakovca

U historijskim izvorima su vrlo dobro zabilježene sve četiri džamije naselja Alifakovac, od njihovih prvih dana do obnova tokom 20. stoljeća. Prvi primjer koji će se navesti jeste upravo Vekil-Harčova ili Hadžijska džamija. O prvobitnoj formi ove džamije, saznaje se iz Mujezinovićevih istraživanja sarajevskih deftera koji se se čuvali u Orijentalnom institutu u Sarajevu, gdje je u defteru br. 379. otkrio da se mahala na ovoj lokaciji zvala Mahala mesdžida Vekil-Harč Mustafe.⁵⁰ Mesdžid je tada podignut na tlu dočekanog srednjovjekovnog lokaliteta koji je nosio naziv Toplik,⁵¹ kako se i danas zove ulica u blizni. Džamija već stoljećima nosi naziv Hadžijska, jer su tu buduće hadžije klanjale prije odlaska na sveti put,⁵² a ostali zainteresovani građanini bi ih potom ispratili preko kaldrme na Alifakovcu do Kozije ćuprije.⁵³ Kako Mujezinović i Čelić navode u knjizi *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, put od Alifakovca do Kozije ćuprije je postao gotovo beskoristan oko 1910. godine tokom izgradnje puta od Sarajeva prema Mokrom, tako da Kozija ćuprija ostaje izvan glavnog prometa.⁵⁴

Slika 4: Hadžijska džamija, kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

⁵⁰ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 120 i 121

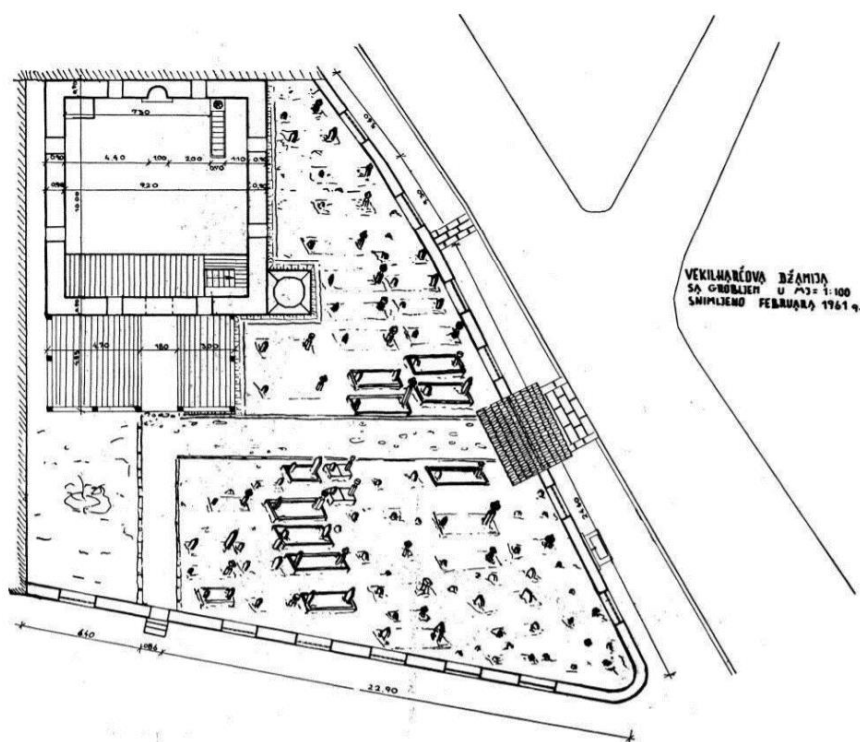
⁵¹ Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 64

⁵² *Ibid*

⁵³ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 121

⁵⁴ Čelić, Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, 1998, 87

Hadžijska džamija kroz svoje postojanje, bez obzira na popravke, nije mijenjala vanjski izgled. Zidana je od kamena, ćerpiča i drveta.⁵⁵ Današnje drvene konstrukcije ove džamije, primarno one s prednje strane na koje se oslanja krov, su građene po uzoru na prve mahalske džamije. Međutim, jedini dio koji je izvorno sačuvan jeste njezina kamena munara.⁵⁶ Mujezinović smatra da su džamiju izgradili domaći majstori.⁵⁷ Kao što je navedeno, od gradnje džamije 1540/45. godine, popravljana je u nekoliko navrata od strane različitih vakifa. Prema Kemuri, vakif Mustafa Vekil-harč je nakon izgradnje ostavio nekoliko hiljada akči za održavanje. Od tog novca, 1697. godine je iskorišteno 21 000 za obnovu štete koju je prouzrokovao veliki požar,⁵⁸ koji je nastao razaranjima Eugena Savojskog.

Slika 5: Hadžijska džamija s grobljem. (Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu)

⁵⁵ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1912, 100

⁵⁶ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 121

⁵⁷ Ibid

⁵⁸ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 104

Naredni veliki vakif ove džamije jeste hadži Bešlija Mustafa, koji je bio poznati sarajevski trgovac svog vremena. Zarađivao je dosta novca koji je uglavnom vakufio u izgradnju i popravke arhitekture. Mula Mustafa Bašeskija dosta govori o njemu u svom *Ljetopisu* 1797, nakon smrti hadži Bešlije

:

“Poznati bogataš grada Sarajeva, iz 10. buluka, koji je bio dobro poznat u svih četrdeset i osam kadiluka u Bosni, a cijenjen je i uvažen i od strane vezira i kapetana. U njegovom konaku u Sarajevu boravili bi kao gosti, pored ostalih i mnogi propovjednici i Arapi. Bio je poznat kao darežljiv i gostoljubljiv čovjek. U Sarajevu i okolici učinio je mnogo dobrih djela: popravio je nekoliko džamija, koje su stradale u požaru, zatim nekoliko mostova. Nije želio da bude serdengečdija, je je po svom imenu bio dobro poznat, a prezivao se Hadži Bešlija Mustafa. Bio je debeo, lijepe i čiste vanjštine, bijele brade. Imao je sedamdeset godina. Dženazi mu je prisustvovalo mnoštvo svijeta.”⁵⁹

U njegovoj vakufnami iz februara 1779. godine, saznajemo da izdvaja novac za održavanje Vekli-Harčove džamije, potom novac za mualima, imama, mujezina i za održavanje javnih česama ove mahale, u iznosu oko 50 groša godišnje.⁶⁰ Hadži Bešlija Mustafa je 1794. godine ukopan na velikom groblju na Alifakovcu, desno od turbeta Jusuf paše Ćuprilića.⁶¹

Za historiju razvitka Hadžijske džamije i njezine okoline je bitno navesti i pogibiju braće Morić i nemire koji su trajali od 1747. do 1757. godine. Za vrijeme spomenutog, dolazilo je do sukoba i prolijevanja krvi, primarno između porodica Halilbašić i Morić. Kreševljaković navodi kako su ove pobune nastale kao rezultat “besprimjerenog sklada između Bošnjaka i bosanskog vezira, što se pokazalo pri odbrani zemlje od austrijske navale”.⁶² Među svim neredima koji su se dešavali u periodu od deset godina, učestovali su braća Morić, hadži Mehmed i Ibrahim-aga, koji su kao rezultat toga bili osuđeni na smrt i pogubljeni.⁶³ Opisana dešavanja i okolnosti života braće

⁵⁹ Bašeskija, *Ljetopis*, 1997, 333

⁶⁰ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 121 i 122

⁶¹ Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 1910, 104

⁶² Kreševljaković, *Morići*, 1938, 6

⁶³ Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 1911, 101

Morić su bitni za spomenuti, kao doživljaje stanovnika Vekil-Harčove mahale, koji su prije njihove smrti uvakufili baštu ispred džamije na obali Miljacke, za potrebu stanovnika ulice i istoimenog objekta.⁶⁴ Na zidu džamije je postavljen tarih posvećen Morićima, čiji prijevod glasi:

*Morićima, po imenu zvana braća, hadži Mehmedu i Ibrahim agi, puhnuo iznenada smrtni i gorki vjetar te obojicu usmrti za čas. Ostaviše majku punu žalosti, a njima neka Bog učini milost. S jednim uzdahom napisa se datum: Njima bi vječita pogibija. 1170.*⁶⁵

Slika 6: Hadžijska džamija s grobljem. (radiosarajevo.ba)

Jedan od najuglednijih stanovnika ove mahale je bio muftija Mehmed Šakif-efendija, koji je živio i djelovao u 19. stoljeću. On je 1847. uredio jedan dućan i magaz u Kazandžiluku, čiji prihodi su išli u svrhe Hadžijske džamije. Od ovih prihoda za džamije je godišnje išlo 75 grošla za paljenje kandilja u Hadžijskoj džamiji za mubarek večeri, 50 groša plate imamu, 25 groša plate

⁶⁴ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 122

⁶⁵ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 102

mujezinu i 10 groša u svrhu popravke i održavanja.⁶⁶ Muidović je nakon smrti ukopan u dvorištu džamije.⁶⁷

Situacija oko vakufa postaje nešto drugačija s propisima koji dolaze s austrougarskom vlašću. Iz proračuna vakufske direkcije 1913. godine, saznaje se da je vakuf Vekil-Harč džamije podijeljen na dva dijela. Prvi dio se odnosio za zakup voćnjaka koji se nalazio ispred džamije; isti onaj koji su Morići uvakufili za ovu mahalu. Zakup za ovaj dio je iznosio 730 kruna. Drugi vakuf je predstavljao prihode koje je džamija dobivala od pekare iz mahale.⁶⁸ Naredni vakif džamije je bio hadži Hasan Nezirhodžić, koji je 1938. godine dao novac za temeljit popravak interijera objekta. Njegovim novcem je izmijenjena drvena krovna konstrukcija, crijep, očistila se unutrašnjost, te su zamijene sofe i musandara (mahfil). Najveća izmjena je definitivno bila građa nove ograde ispred mihraba koja je bila drvena. U dvorištu su obnovljeni polomljeni nišani.⁶⁹ Dok je radio kao učitelj, Mehmed Mujezinović je obnašao i poziciju imama u Hadžijskoj džamiji, nasljeđujući na toj poziciji svoga oca Mustafa-efendiju.⁷⁰

Dvadesetak godina nakon podizanja Vekil-Harčovog mesdžida, izvjesni hadži Timurhan 1564. godine od naslijedstva gradi mesdžid na vrhu Alifakovca, u Čeljigovićima.⁷¹ Ovo je podatak koji prenosi Sejfudin Kemura 1910. godine, dok Behija Zlatar piše da mesdžid podiže janjičar Nezir, oko kojeg se formirala mahala i nosila po njemu ime. Zlatar također navodi, kako je Timurhan platio popravak ovog već postojećeg mesžida, pa je mahala dobila ime po njemu, kako se navodi u dokumentima iz 1604.⁷² Pa tako na kapijskim vratima na ulasku u bašču džamije danas stoji tarih sa natpisom: *1565. godine sagradi ovu džamiju i dovede vodu na područje Čeljigovići, vrijedni i plemeniti čovjek Allahov rob hadži Timurhan sin Alijin. Rahmetullahi alejhi.* Mehmed Mujezinović smatra kako je mesdžid na Čeljigovićima podignut prije 1562.⁷³ Odgovor na precizniji datum gradnje odgovorio je Kreševljaković, koji smatra da je mesdžid sagrađen ranije,⁷⁴

⁶⁶ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 102

⁶⁷ Ibid, 109

⁶⁸ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 122

⁶⁹ Ibid, 123

⁷⁰ Hadžić, Merhum H. Mehmed ef. Mujezinović, Takvim za 1402/1982, 1982, 267

⁷¹ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 82

⁷² Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 66 i 69

⁷³ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 434

⁷⁴ Kreševljaković, Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji, 1991, 171 i 172

a tarih postavljen nakon što je hadži Timurhan doveo vodu u ovu mahalalu. Moguće je da je za ovaj tarih uzeta godina 1565. kada se upravo to dogodilo.

Slika 7: Džamija Čeljigovići. (wikimapia.org)

Aladin Husić, istraživač u Orijentalnom institutu u Sarajevu, je načinio temeljitu analizu novčanih iznosa vakufa u Bosni iz druge polovine 16. stoljeća, iz čega se saznaje interesantna informacija o Hadži Timurhanovom mesdžidu. Kako iznosi Husić, vakuf Nezira janjičara Timurhana je iznosio 170 000 akči.⁷⁵ Pored toga što se vidi koliko tačno akči je uvakufjeno za ovaj mesdžid, ovaj podatak rješava nesporazum osnivača, tj. vakifa zaključujući da su janjičar Nezir i hadži Timurhan ustvari ista osoba. Ovaj mesdžid je 1697. godine za vrijeme navale Savojskog izgorio do temelja. Kemura navodi kako su tada stanovnici mahale uputili molbu sultanu da im se u mahali podigne novi mesdžid i da se odredi plata imamu i mujezinu. Međutim, ne postoji podatak da je novi mesdžid obnovljen sve do 1781. godine, kada Subašić hadži Mehmed, stanovnik Kućuk Katib mahale, daje novac za podizanje novog mesdžida i mekteba. Nekoliko godina hadži Mehmed Bičakčić, stanovnik Bakir-babine mahale, daje novac od iznajmljivanja soba za obnovu česme ovog mesdžida, kao i za česmu kod Kozije ćuprije.⁷⁶ Spomenuti Hadži Mehmed je također obezbijedio plaću tadašnjem imamu hafiz Ali-efendiji i novac za hljeb učenicima mekteba za mubarek dane.⁷⁷

⁷⁵ Husić, Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini 16. stoljeća, 2011, 40

⁷⁶ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 82 i 83

⁷⁷ Ibid

S obzirom da se nije pisalo o džamiji u Čeljigovićima i zbivanjima vezanim za nju tokom 20. stoljeća dosta toga je nepoznato, a informacije oskudne. Od sredine spomenutog stoljeća, mekteb koji je činio dio prvobitnog objekta, je bio u lošem stanju. Prema informacijama od današnjeg aktivnog posjetioca i prijatelja džamije, za vrijeme šesdesetih se za obnovu zalagao šejh Zakir Bektić, koji je htio da spriječi rušenje džamije od strane lokalnih vlasti. U periodu obnavljanja ove džamije, ona kao takva nije uvijek služila svojoj svrsi. U par navrata je predstavljala sportsko-rekreativno mjesto stanovnika ulice, kao i mjesto za obavljanje glasanja.⁷⁸ Za vrijeme kasnih šesdesetih i početka sedamdesetih, za popravak i održavanje objekta se brinuo Huso Činarević, koji je u to vrijeme stanovao u kući preko puta džamije, i imao veliku potporu stanovnika Alifakovca. Uz njegovu pomoć je tada potpuno obnovljen mekteb i njegov krov. Za vrijeme razgovora sa stanovnicima (bivšim i sadašnjim) ovog dijela Alifakovca, naišlo se na interesantnu predaju o mezaru djevojke u nekadašnjem haremu džamije Čeljigovićima. Prema usmenim predajama, ukopana djevojka se ukazivala stanovnicima mahale, primarno djeci. Viđana je često u blizini džamije, u bijeloj odori, kako se kreće ka česmi koja se nalazila na prostoru između središnje parcele velikog groblja i harema džamije, nekada sa ibrikom.⁷⁹ Za vrijeme devedesetih godina uz mekteb je izgrađena tekija na Čeljigovićima, na tlu nekadašnjeg harema. Štetu koju je ova džamija za vrijeme rata pretrpila, primano na munari, je obnovio umjetnik i stanovnik Alifakovca, Dino Dervišhalidović.⁸⁰

Preostali mesdžidi Alifakovca se nalaze u sklopu Babića bašče. Prvi je Jakub-pašin mesdžid koji je podignut 1491. godine,⁸¹ a nalazio na uglu ulica Megara i Magoda, lijevo od velikog groblja Alifakovca. Bosanski sandžak-beg Jakub-paša je spomenute godine tu podigao mesdžid, okolo koje se počela razvijati mahala. O podizanju ovog mesdžida je dugo godina svjedočio natpis na njemu koji je pribilježio Kemura: *Neka je ova bogomolja sa srećom svakome otvorena u ime jedinog Boga. Dobrotvor Jakub-paša. U godini 897. (1491/2)*⁸² Natpis koji je

⁷⁸ Intervju sa redovnim posjetiocem džamije i tekije, na dan 28.01.2023.

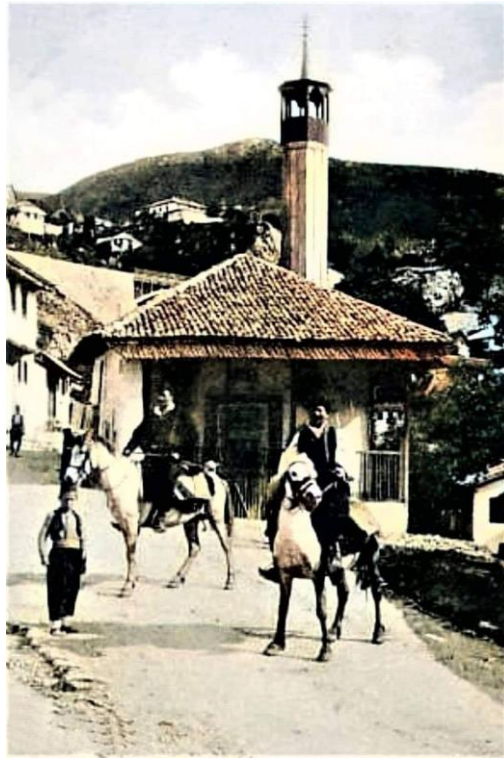
⁷⁹ Informacije potječu iz intervjua koji je autrica obavila na dan 04.02.2023. Sagovornik, bivši stanovnik Alifakovca, koji je i sam iskusio opisano, je izrazio želju da se njegovo ime ne navodi.

⁸⁰ Informacije potječu iz intervjua koji je autrica obavila na dan 04.02.2023. Sagovornik, bivši stanovnik Alifakovca, je izrazio želju da se njegovo ime ne navodi.

⁸¹ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 434

⁸² Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade* (..), 1911, 119

Kemura prepisao je vjerovatno druga (novija) verzija prvobitnog, jer je džamija izgorila upotpunosti za vrijeme provale Savojskog 1697.⁸³

Slika 8: Jakub-pašin mesdžid, kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

Jakub-paša je bio veoma ugledan u svoje vrijeme, učestvovao je u bitci na Krbavskom polju 1493. godine, bio je u službi na dvoru za vrijeme vladavine sultana Mehmeda II Fatiha, te savjetnik na dvoru sultanu Bajazidu II, a kasnije kapu-aga (maršal Dvora).⁸⁴ On je 1490. godine postavljen za bosanskog sandžakbega, te zbog duge liste uspješnih bitaka, u osmanskim hronikama prozvan “vitezom Bosne”.⁸⁵ Mesdžid u Babića bašči nije jedini koji je ovaj velikan podigao, 1501. godine je za vrijeme boravljenja u Solunu podigao mesdžid.⁸⁶

⁸³ Fajić, Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu (...), 1983, 95

⁸⁴ Kadrić, Dvije poeme na osmanskog jeziku o opisu Jakub-pašine odbrane Sarajeva (...), 2008, 209

⁸⁵ Ibid, 211

⁸⁶ Ibid, 220

Slika 9: Jakub-pašin mesdžid, danas. (privatna kolekcija)

Mahala nazvana po ovom mesdžidu se prvog puta spominje 1516. godine. Kontinuirano se spominje kroz 16. stoljeće, pa čak i kako u njoj stanuju službenici.⁸⁷ Nekada između 1540. i 1570. godine prihodi ovog vakufa su bili umanjeni, jer su objekti bivali oštećeni požarom.⁸⁸ Jakub-pašina mahala se spominje sve do dolaska austrougarske vlasti u kadijskim spisima iz 1874/5.⁸⁹ Od svih džamija koje će se diskutovati u ovom poglavlju, Jakub-pašina ima najslojevitiju historiju. Sredinom 19. stoljeća, stanovnik ove mahale Mula Ahmed Terović, je zavjetovao trećinu svog nasljedstva u razvitak i popravak ograde groblja mesdžida, kao i za održavanje česme. Iste godine, stanovnica Gazi Mehmed-begove mahale je uvakufila novac za pokriće potreba Jakub-pašinog mesdžida.⁹⁰ Mesdžid koji se danas nalazi na ovoj lokaciji je potpuno novi, jer se porušio do temelja 1. marta 1936. godine.⁹¹ Današnja džamija je sagrađena 2008. godine.⁹²

⁸⁷ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 43 i 49

⁸⁸ Ibid, 54

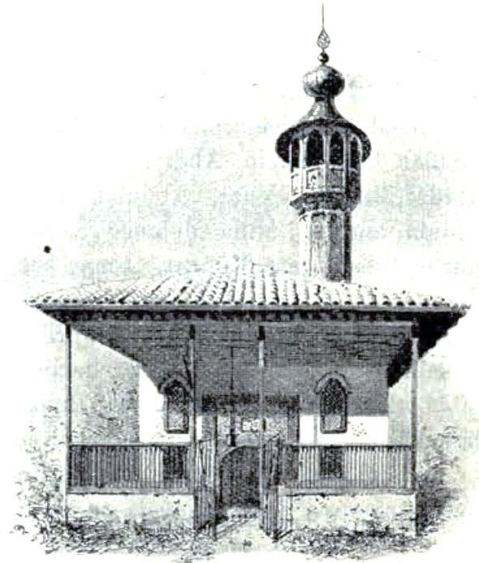
⁸⁹ Bejtić, Ali-pašina mahala u Sarajevu, 1966, 21

⁹⁰ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 121

⁹¹ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 89

⁹² Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, "Otvorena obnovljena Jakub pašina džamija u Sarajevu"

Drugi mesdžid Babića bašče, koji se nalazio u blizini današnje ulice Podcarina jeste mufti Sulejmanova mesdžid. Ovaj dio ulice je do 1565. godine pripadao Timurhanovoj mahali. Nova mahala se nije počela razvijati do nekada prije 1602. godine, kada novi sarajevski muftija Sulejman⁹³ i nekadašnji muderis Gazi Huserv-begove medrese, podiže mesdžid.⁹⁴ Kako Kemura navodi, ovaj mesdžid je bio jednostavno i skromno izgrađen, sa dominantno drvenom konstrukcijom.⁹⁵

Slika 10: Mufti Sulejmanov mesdžid, oko 1900. godine (Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade)

Ovaj mesdžid je kao i prethodno opisan Jakub-pašin, popravljan je i rušen u nekoliko navrata. Bitno je dotaknuti se više nekako očekivane činjenice da je nastradao 1697. tokom haranja Savojskog. Gotovo deset godina kasnije, stanovnici mahale su pisali molbu, navodeći kako je od mesdžida ostalo samo zemljište i da su prihodi od uvakufljenog imetka “uginuli”. Stanovnici su uspješno obnovili mesdžid kroz nekoliko godina, ali su oni koji je služe ostali bez plate. Nekoliko godina kasnije, tačnije 1774. godine, hadži Mustafa Alčić, stanovnik Careve mahale, je u svojoj oporuci ostavio novca za plate imamu i mujezinu, kao i za paljenje mukave.⁹⁶

⁹³ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 491

⁹⁴ *Ibid*, 490

⁹⁵ Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade* (..), 1911, 79

⁹⁶ *Ibid*, 79 i 81

Za vrijeme prve četvrtine 19. stoljeća, ovaj mesdžid je ponovno bila u ruševnom stanju. Tada ga je stanovnik njegove mahale Huseinaha Kahvenjak obnovio. O čemu je stajao spomen natpis sa stihovima ispred mesdžida.⁹⁷ Kako Mujezinović prenosi, spomen je glasio ovako:

*Dobrotvor muftija Sulejman-efendija
sagradio je;
ovu džamiju poznatu po njegovu imenu.
A od propasti ju je sačuvao Kahvenjak
Husejin-aga,
čijim imetkom je džamija obnovljena i
ukrašena.
Uz pomoć učlera Vrcanija joj izreče
kronogram:
Obojicu (dobrotvora i obnovitelja) iskreno
preporuči božijoj milosti. Godina 1225.⁹⁸*

Mesdžid je na kraju u cijelosti porušen 1952. godine. Jedino što je ostalo od njega danas su nišani koji su se nakada nalazili u haremu.⁹⁹

Kako se zaključuje, od predstavljenih džamija Alifakovca, danas su jedino dvije na prvobitnim temeljima i nisu mnogo mijenjale svoj izgled tokom stoljeća. To su Vekil-Harčova džamija i Timurhanov mesdžid. Nažalost Jakub-pašin i mufti Sulejmanov mesdžid su vremenom nestali, uz napomenu da je Jakub-pašin mesdžid ponovo sagrađen 2008. godine.

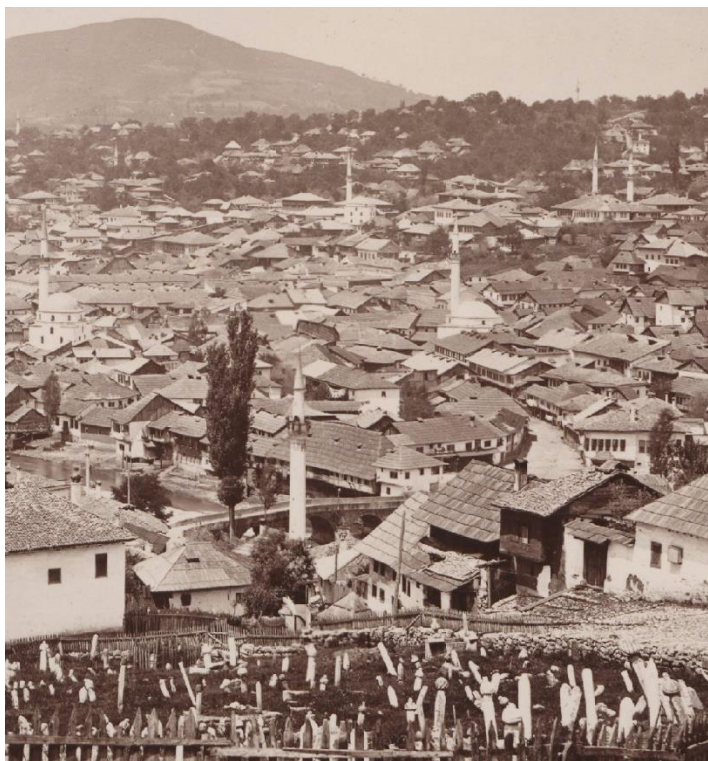
⁹⁷ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 490

⁹⁸ *Ibid*, 1998, 491

⁹⁹ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 492

4. Mezarja i turbeta

Mezarje Alifakovac je najpoznatija komponenta cijelokupnog naselja. Dosta autora je pisalo o njegovoj veličini i ljepoti, pa tako Mehmed Mujezinović kaže da je “jedno od najljepših starih sarajevskih grobalja”.¹⁰⁰ Ono se sastoji iz pet velikih parcela presječenih uskim putevima, koji vode do ostalih objekata ovog naselja, ali i dalje.¹⁰¹ Tako jedan od puteva vodi ka Kozijoj ćupriji, put koji se prethodno opisivao u ovom radu. Nišani ovog groblja za koje sa sigurnošću možemo reći da su najstariji, ali bez konkretne godine, jesu dva otkrivena tek za vrijeme šesdesetih godina prošlog stoljeća.

Slika 11: Alifakovac i mezarje, kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

O njima prvi put piše Smail Tihić u dnevnim novinama “Oslobođenje” 1964. godine.¹⁰² Radi se o nišanima grube izrade, većih dimenzija sa vrhovima koji idu u krovni špic, koji na sebi

¹⁰⁰ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 91

¹⁰¹ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 131

¹⁰² Tihić, *Sarajevska hronika – Otkriće na Alifakovcu*, 1964

imaju plastične dekoracije koje se primarno vežu uz srednjovjekovni stećak. Na osnovu toga, nišani se mogu datirati u sredinu 15. stoljeća.¹⁰³ Prvi otkriveni je oblika debele uspravne pravougaone ploče, dimenzija 110 x 40-46 centimetara, te oko 25 centimetara debljine.¹⁰⁴ S jedne od dužih strana na sebi ima isklesanu ruku sa šest ispruženih prstiju, iznad koje se nalazi polumjesec, dok se na užoj (drugoj) strani nalazi motiv mača s polovicama jabuka.¹⁰⁵

Slika 12: Prvi nišan s Alifakovca, kraj 19. stoljeća. (Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka)

Drugi nišan se po elementima ne razlikuje mnogo od prvog, osim što ima i cik-cak linije u predijelu između krovica i ostatka tijela.¹⁰⁶ Dimenzije ovog nišana (ne uključujući dio koji stoji u zemlji) je 30 x 30 centimetara.¹⁰⁷ Ovakvi tipovi nišana se klasifikuju kao nadgrobni spomenici fetha perioda, koji predstavlja epohu prvih godina nakon dolaska osmanske vlasti na teritoriju Bosne. Na osnovu veličine, nešto grubljeg klesanja i prethodno navedenih motiva, opaža se

¹⁰³ Mujezinović i Tihčić, Muslimanske grobne nekropole na Kovačima i Alifakovcu u Sarajevu, 1964, 40

¹⁰⁴ Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini, 1978, 25

¹⁰⁵ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 92

¹⁰⁶ Ibid

¹⁰⁷ Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini, 1978, 25

tranzicija iz srednjovjekovnog bosanskog stećka u nišane kakvi se poznaju danas.¹⁰⁸ Oni nekada imaju i natpis na bosančici, kakvi su slučajevi zabilježeni na nekropolama u Trnovu i Rogatici.¹⁰⁹

Slika 13 i Slika 14: Druži nišan s Alifakovca, kraj 19. stoljeća. (Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka)

Polukružni i kružni plastični dodaci koji se nalaze na nišanima ovih perioda, prema nekoliko predaja koje navodi Bešlagić, predstavljaju rane koje su junaci zadobili u ratu, i koje su na kraju prouzrokovale smrt. Također može predstavljati neka astralna tijela, kao što su Sunce ili Mjesec.¹¹⁰ Uz ovakve astralne motive su često ukombinovani plastični dodaci u vidu ruke, predstavljajući pozdrav nečemu ili nekome.¹¹¹ Primjerak ruke sa šest prstiju na nišanu na Alifakovcu predstavlja izuzetak. Interesatno Bešlagić smatra da je ovaj slučaj nehotna greška

¹⁰⁸ Bejtić, Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, 1952, 285 i 286

¹⁰⁹ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 11

¹¹⁰ Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini, 1978, 59

¹¹¹ Ibid, 54

klesara.¹¹² Ovakvi prikazi na najstarijim nišanima se javljaju kao rezultat utjecaja klesarskih tradicija stećaka.¹¹³

Prvi opisani nišan se i danas nalazi na gornjoj grobnoj parceli mezarja, desno od turbeta, nažalost u sklopu santrača novijih ukopa. Na osnovu ovoga, može se iznijeti pretpostavka da je upravu tu započeto veliko groblje na Alifakovcu. Te da se postepeno krenulo širiti sahranjivanjem musafira početkom 16. stoljeća. Drugi nišan je trenutno nemoguće ubicirati, pa se može smatrati izgubljenim. Tokom istraživanja obavljenog prije proglašavanja Alifakovca nacionalnim spomenikom, korištena je fotografija nišana iz Mujezinovićeve knjige *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, pa se može pretpostaviti da i tada nije pronađen na terenu.¹¹⁴

Na osnovu natpisa na ostalim nadgrobim spomenicima, najstarija poznata zapisana godina ukopa koja se nalazi na nišanu je 1751.¹¹⁵ Međutim, potrebno je istaknuti da najstariji nišani, uključujući i one šehidske, su uglavnom bez ikakvih natpisa.¹¹⁶ Stoga je nemoguće dati im adekvatniju dataciju od okvirne na osnovu tipološke analize.

U sklopu ovog groblja, nalaze se gotovo svi tipovi nišana koji se nalaze na grobljima osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini. Radi se ulemanskim, aginskim, običnim muškim i ženskim, djevojačkim, derviškim¹¹⁷ i ranije navedenim nišanima fetha perioda. Na ovom mezarju su ukopani vjerski službenici, muftije, kadije, esnaflije, kao i druge učene osobe.¹¹⁸ Ukopano je i mnogo stranaca, što je kasnije rezultiralo u tome da se ovo groblje prozove *musafirsko*, ili groblje putnika.¹¹⁹ Na osnovu natpisa utvrdili su se ukopi putnika iz Mostara, Goražda, Carigrada, Rakovice, Peći, Travnika, Đakovice, Foče, Bitola i Prizrena.¹²⁰

¹¹² Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini, 1978, 51

¹¹³ Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, 1982, 533

¹¹⁴ “ Grobljanska cijelina Alifakovac u Sarajevu”, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2005 (old.kons.gov.ba)

¹¹⁵ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 131

¹¹⁶ Henda, Stara sarajevska groblja, 10

¹¹⁷ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 131

¹¹⁸ Ibid, 131 i 132

¹¹⁹ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 92

¹²⁰ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 133

Slika 15: Mezarje Alifakovac sredinom druge polovice 20. stoljeća. (preuzeto sa commons.m.wikimedia.org)

Na ovom mezarju najviše se ističu dva kupolasta turbeta koja se nalaze u centru najviše parcele groblja. Oba su ugrubo istih dimenzija, kvadratnog oblika sa svakom stranom nešto dužom od tri metra (3,20 m). Santrači i postolja su vezana željeznim sponama, nad kojima se na svakom uglu uzdižu stupovi. Krovovi ovih turbeta su kupolasti, a kroz svoje postojanje materijal kojim su kupole bivale obložene se mijenjajo. Mujezinović bilježi da su do druge polovine 20. stoljeća bile pokrivenne olovom, te da su nakon toga bile obložene limom.¹²¹ Tokom 2010. godine je prijavljena krađa ovog lima¹²², i to tri godine nakon manjih restauratorskih radnji na istim.¹²³ Današnje stanje ovih turbeta je upitno, iako su cijelokupne konstrukcije sa kupolom relativno čvrsto uspostavljene, pojedini nišani nisu čitavi.

¹²¹ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 133

¹²² Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, “Pokraden lim sa turbeta na Alifakovcu” 2010

¹²³ Konstruktivna sanacija i restauracija turbeta na Alifakovcu, “Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo”, 2007

Kako se već govorilo u radu, u jednom od turbeta je ukopan Mehmed Jusuf Jahjaefendić. Radi se o četrnaestogodišnjem dječaku, sinu kadije Ahmed-efendije.¹²⁴ Nišan uz glavu je valjkastog oblika, visine 145 i promjera 16 centimetara. Posjeduje natpis uklesan *nesh-dželi* pismom koji glasi:

*Sarajevskom munili Jahjaefendiću,
imenjaku gospodina obaju svjetova,
Ahmedu Bog je podario sina, koji se odlikovao po odgoju
i pameti među svojim vršnjacima. U ovom gradu
je završio život kao neženja
odlučio se za vječnost.
Neka Bog pomiluje njegovu čistu dušu i
neka mu je u raju vječni boravak.
Kad god stigoše dvojica molitelja, ovako mu
izrekoše kronogram:
Neka je Muhamed gospodar u vječnom Miru.
Godina 1194¹²⁵*

Pored turbeta ovog četrnaestogodišnjaka, se nalazi turbe Jusufa-paše Ćuprilića. Prethodno u ovom radu je navedena priča života Jusuf-paše, koji je došao u Sarajevo kao stranac.¹²⁶ Kemura piše kako je Jusuf-paša sebi napravio u Zildžijskoj čaršiji jednu sobu za stanovanje i iskopao bunar. Voda tog bunara se nakon njegove smrti u narodu koristila za liječenje groznice.¹²⁷ Bašeskija u *Ljetopisu* navodi da je umro 1756. godine.¹²⁸ Kao znak poštovanja, turbe mu je podignio već spomenuti Ahmed Jahjaefendić.¹²⁹ Šejha Kemure u jednom svom tekstu navodi slijedeće:

¹²⁴ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 74

¹²⁵ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 124

Pretpostavka je da je autor ovih stihova poznati pjesnik Mejlija.

¹²⁶ Henda, Stara sarajevska groblja, 17

¹²⁷ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1913, 77

¹²⁸ Bašeskija, Ljetopis, 1997, 37

¹²⁹ Henda, Stara sarajevska groblja, 1998, 17

“Predrečeni Ahmed ef. ostane sarajskim muftijom do svoje smrti, gdje umre 1218 – 1803. godine, i bude ukopat na Alifakovcu kraj svog oca Ali ef. u greblju Jusuf-paše Ćuprilića (...)”¹³⁰ Ovime se otvara pitanje imena velikog groblja, koje se uvijek zvalo po samom naselju. Ne treba potpuno odbaciti mogućnost da je prvih par godina 20. stoljeća, nosilo ime prema Ćupriliću.

Slika 16: Mezar Ali-Ufaka. (Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu)

Autori koji su istraživali i pisali o ovome groblju, navode kako je tu ukopan i onaj po kome je naselje dobilo ime, Ali-Ufak. Nadgrobni spomenik za kojeg se prenosi da pripada Ali-Ufaku, se nalazi par koraka iznad česme koja se nalazi uz najjužniju parcelu groblja. Radi se o pravougaonom sarkofaku koji je manjih dimenzija, dugačak je 170 centimetara, a 1 metar širok, te 80 centimetara visok. Izrađen je od pravilno sklopljenih kamenih ploča s dva manja uzdignuta nišana, ajakulk sa turbanom.¹³¹ Nišani nemaju natpisa, što se poklapa sa prethodno navedenom konstatacijom da stariji ne posjeduju natpise. Ovaj grob je danas u veoma lošem stanju. Ispod sarkofaga je izraslo drvo koje je prouzrokovalo da se ploče odvoje, a pojedine čak i raspolove. Poklopac od sarkofaga više nije tu. Ne može se sa sigurnošću reći da li je poklopac odnesen prije ili nakon što se izraslo spomenuto stablo.

Prema usmenoj predaji, na istoj parceli u blizini je ukopan i šehar-ćehaja koji je podigao most kod Hadžijske džamije. Ovaj mezar se sastoji iz dva relativno visoka i krupna nišana, ajakulk

¹³⁰ Kemura, Sarajevske muftije: od 926 – 1519 do 1334 – 1916. godine, 1916, 20

¹³¹ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 131

sa turbanom, i bez natpisa je.¹³² Nišani na ovom mezarju se po svojoj formi i stilu datiraju u 16. ili 17. stoljeće.¹³³ Oblike nišana 18. stoljeća je laške prepoznati, ali i također i zbog činjenice da češće sadrže natpis. Takva situacija je s mezatom još jednog velikana naselja Alifakovca, velikog dobrotvora Vekil-Harčove džamije, hadži Mustafe Bešlije. Njegov mezar je ograđen santračem i s dva visoka nišana, a ajakluk je sa turbanom „u gužve“, visine 140 centimetara.¹³⁴ Natpis na nišanu glasi:

Ah smrti.
Ime hadži-Bešlije uvijek je bilo glasovito,
jer je prednjačio u darežljivosti i
dobročinstvu.
Bijaše poznat trgovac i dobrotvor,
Dok na poziv Istinitog ne napusti prolaznu
kuću (svijet).
A Džudija mu napisa lijep i potpun
kronogram:
Hadži Mustafa Bešlija je otišao u raj
(dženet).
Godina 1211¹³⁵

Natpisi nišanima nude informacije o pokojnicima, uključujući njihove profesije, imena, porijeklo, te nekada podatke o pojedinim članovima njihove porodice. Međutim, postoje primjerci gdje se jedna od ovih informacija ili dvije izostave. Takva je situacija s nišanom jednog učenjaka na groblju Alifakovac, čije ime nije navedeno, što predstavlja veliku rijetkost. Pored informacija koje nudi natpis sa ovog nišana, i na osnovu izgleda se može zaključiti da je preminuli bio ugledan.¹³⁶ Nejasno je zašto je ime izostavljeno. Prostora za njega je bilo, s obzirom da je godina smrti navedena na dva načina. Natpis glasi ovako:

¹³² Henda, Stara sarajevska groblja, 1998, 20

¹³³ Ibid i Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 131

¹³⁴ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 100

¹³⁵ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 100

¹³⁶ Ibid, 92

*Ovaj munla došao je iz Istanbula,
i nastanio se u Sarajevu.
Smrtnu čašu popio je iz Miljacke,
neka ga Stvoritelj uroni u more svoje
milosti.*

Kronogram mu izreče Mantikija

(Mantiki-zade):

Umro je hiljadu stotinu trideset i sedme.

1137.¹³⁷

Potrebno je isticati natpise ovih nadgrobnih spomenika, ne samo zbog njihove historijske već i umjetničke vrijednosti. Natpisi na ovim nišanima su pisani od strane velikih pjesničkih velikana 18. i 19. stoljeća. Na osnovu potpisa od strane ovih pjesnika i stilističke analize stihova, Mujezinović navodi naredne pjesnike kao autore nekoliko hronograma: Mejlija, Nuri, Džudi, Vehbi, Dai, Fadil, Abdi, Šakir, Esad i Enveri.¹³⁸ Imena ovih pjesnika, to jeste njihovih pseudonima, se u većini slučajeva navedu na kraju natpisa prije godine. Takav primjer stihova pisanih od strane pjesnika Nurija, je na nišanu Zulfikar-bega Fazlagića. Radi se o nišanu visokom 120 centimetara, dekorisanim motivom lista na grančici. Tekst je uklesan *neshom*:

*Ruža Sarajeva, hanedan od starina,
to jest Fazlagić nedaleko poznat,
tanonočno se bavio sticanjem znanja,
i kao takav postigao je stepen šehida,
bijaše se odlikovao lijepim osobinama,*

Emir-Edib

*a koje dobre osobine njegove je nemoguće
nabrojati.*

*O milostivi (Bože) oprosti mu (grijehe) i
obaspi ga milosti*

¹³⁷ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 92

¹³⁸ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 134

otvori mu svih osam vrata raja.
Sa menkut slovima Nuri mu i zreče smrtni
kronogram:
Čista duša Zulfikar-begova neka je vesela.
Godina 1218.¹³⁹

Za vrijeme 20. stoljeća, ovo mezarje je prošlo kroz nekoliko restauratorskih procesa. Najveći restauratorski poduhvat desio se 1964. godine, kada je Skupšina općine Stari Grad izdvojila novac za popravku kaldrme,¹⁴⁰ koja se nalazi sa desne strane južne parcele u blizini česme. Očigledno je da je kroz spomenuto stoljeće broj nišana varirao, u smislu da se umanjila vidljivost njihovog prisustva. Za vrijeme proteklog stoljeća, Mujezinović i Tihić navode prisustvo preko 600 nišana na ovom groblju, od kojih više od trećine posjeduju neki oblik natpisa.¹⁴¹ U ponovnom istraživanju Mujezinovića, u knjizi objavljenoj 1998, navodi se 221 nišan sa natpisom.¹⁴² Međutim, zapanjajuće je da za vrijeme revizionih istraživanja Hazima Numanagića, prije proglašavanja ove grobne cijeline nacionalnim spomenikom 2005. godine, od spomenutog 221 nišana je identificirano samo 45.¹⁴³ S obzirom da je groblje za vrijeme agresije i rata na Bosnu i Hercegovinu postalo aktivno, ponovna ukopavanja su rezultirala u pomijeranju, lomljenju pa i gubljenju već gotovo utonulih nišana.

¹³⁹ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 103

¹⁴⁰ “Groblijanska cijelina Alifakovac u Sarajevu”, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2005 (old.kons.gov.ba)

¹⁴¹ Mujezinović i Tihić, *Muslimanske grobne nekropole na Kovačima i Alifakovcu u Sarajevu*, 1964, 39

¹⁴² Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 91 - 124

¹⁴³ “Groblijanska cijelina Alifakovac u Sarajevu”, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2005 (old.kons.gov.ba)

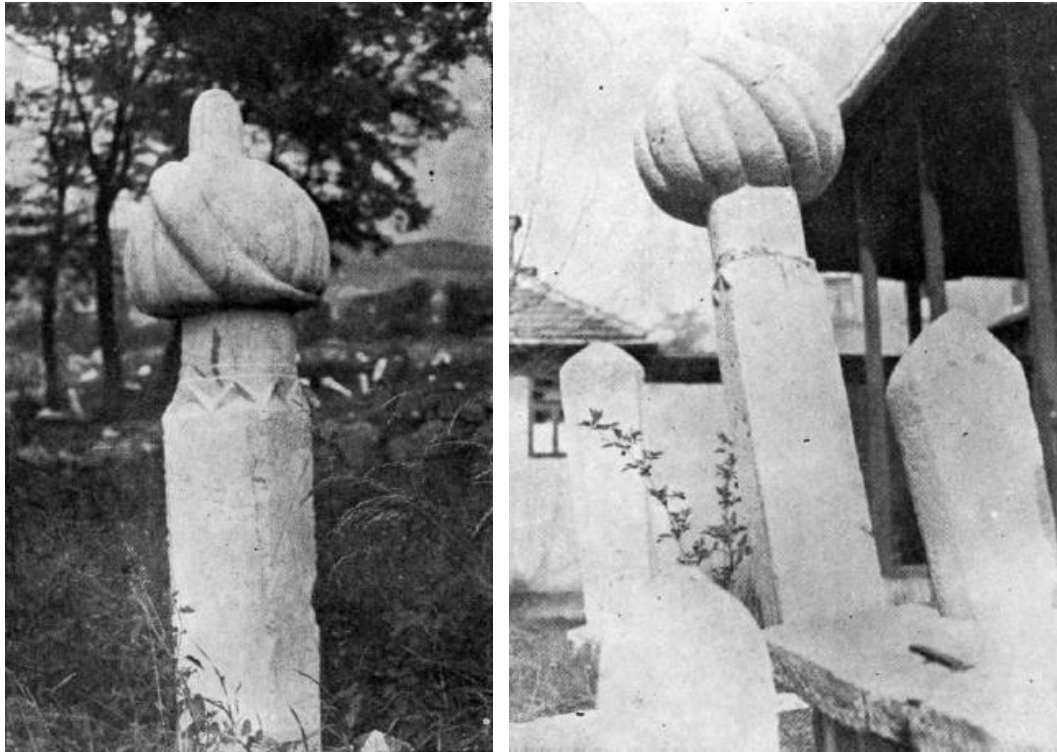

Slika 17: Veliko mezarje na Alifakovcu za vrijeme druge decenije 21. stoljeća. (Preuzeto sa: <https://stonespeaker.ca/post/31608345625>)

Potrebno je diskutovati i današnje stanje ovog velikog mezarja, s obzirom na upravo navedenu konstataciju da posepeno nestaje. Velika količina nišana koji se tipološki mogu datirati u period između 17. i sredine 19. stoljeća, je ukošena ili utonula. Nisu rijetki prizori na velikom mezarju gdje je skupina od tri do četiri nasumično izabrana nišana poslagana horizontalno na neidentifikovani humak. Situacija je još komplikovanija s doljnom grobnom parcelom koja je u paraleli sa stepenicama i česmom Jahjaefendića, gdje su nišani također u horizontalnim pozicijama, poneki čak oslonjeni na jedva stojeća debla, pomješana sa plastičnim i kamenim otpadom. Putovi koji su namijenjeni za prolazak kroz groblje, posebice oni na gornjem dijelu mezarja, su sa pojedinih uglova zbog novih ukopa i pomjerenih dijelova santrača nepristupačni. Kako se već navelo, par nišana od historijskog značaja su izgubljeni ili polomljeni. Upravo zbog svega navedenog, među nišanima postavljenih prije 19. stoljeća, samo su turbeta i par nišana sa turbanima vidljivi na prvi pogled. Na pojedinim nišanima s natpisima, adekvatna epigrafska analiza nije upotpunosti moguća za relizovati direktno na terenu.¹⁴⁴ Pojedini ukopi na ovom

¹⁴⁴ Tokom obzervacijske analize velikog groblja, ustanovljeno je da upravo navedeni nišani su u većini situacija utonuli u zemlju i/ili su im natpisi polovično izlizani.

mezarju kao da više ne postoje. Možda najšokantniji slučaj je ekshumacija mezarja koje se nalazilo preko puta Jahjaefendićeve česme i gradnja kuće na tom tlu za vrijeme šesdesetih godina prošlog stoljeća. Na prostoru između stepenica i Stambolske džade, su se također nalazili nišani i nije poznato gdje su sada.¹⁴⁵

Slika 18 i Slika 19: Nišani šehar-čehaje na groblju Alifakovac (lijevo) i Vekil-harč Mustafe iz dvorišta Hadžijske džamije (desno). (preuzeto iz Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu)

Među nišanima koji se datiraju u 17. i 18. stoljeće, vidljivi su lijepo izgrađeni spomenici sa turbanima različitih oblika i dimenzija. Također se ističu i “ženski nišani” istog perioda u obliku manjih i tankih stela, sa vrhovima na dvije vode. Prisutni su i nišani sa natpisima iz 19. stoljeća, ali kako je već navedeno u veoma lošem su stanju, ukošeni i/ili utonuli, kao i pokojni nišan sa fesom iz zadnje trećine 19. stoljeća.

Groblje sa interesantnim i lijepim epigrafskim primjercima se nalazi i u haremu Hadžijske džamije. Harem se nalazi sa jugozapadne i sjeverozapadne strane objekta. Mujezinović u zadnjoj trećini 20. stoljeća navodi 56 nišana od kojih 21 imaju natpis.¹⁴⁶ Kod muških nišana evidentna je

¹⁴⁵ Intervju sa nekadašnjim stanovnikom Alifakovca koji želi da ostane anonimn, na dan 04.02.2023.

¹⁴⁶ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 339

raznolikost oblika, među kojima se mogu zapaziti fesovi, aginski turbani, ulemanski čatal-turbani, turbani *u gužve* i mušebek-nišani. Ženski nišani su primarno obične stele, pojedine sa floralnom i/ili geometrijskom ornamentikom.¹⁴⁷

Među nišanima bez natpisa, to jeste onim najstarijim, ističu se dva kojima treba posvetiti veliku pažnju. Jedan veoma uredno isklesan par, od kojih ajakulk sa turbanom stoji na visini od gotovo dva metra (190 cm) usmena predaja pripisuje osnivaču ove džamije – Vekil-Harč Mustafi. Promjer turbana je 50 cm, a osnovica nišana 23 x 24 cm. Par nišana je ograđen kamenim santračem.¹⁴⁸ Drugi nišan bez natpisa bitan za spomenuti jeste jedan aginski sa turbanom, koji na jednoj od strana posjeduje isklesan mač, ali više nalikuje na sablju s uvijenom oštricom. Turban je također dekorisan sa čelenkom.¹⁴⁹ Nije poznato kome ovaj nišan pripada, ali vrijedi spomenuti informaciju koju navodi Kreševljaković u svojoj knjizi o Morićima, da je otac braće Morić Mustafa-aga, ukopan sa nišanom na kojem je “mjesto natpisa uklesana (...) sablja na spomeniku”.¹⁵⁰

Ovakvi nišani, vjerovatno su iz perioda kada je Hadžijska džamija podignuta – druga polovina 16. stoljeća. U sklopu ovog groblja, interesatno je spomenuti nišane braće Morić i tarih o spomeni na njihovu pogibiju. Nadgrobni spomenici Morića su skromni ali primjetivi, oba prednja nišana sa aginskim turbanima i ograđeni santračima.¹⁵¹ Na zidu Hadžijske džamije koji gleda na harem, stoji natpis u spomen na dešavanja oko navedene braće. Spomen ploča je dimenzija 45 x 30 cm, sa tekstom isklesanim plitko na osmanskome turskom jeziku, *nesh talk* pismom,¹⁵² i glasi:

*Morićima, po imenu zvana braća,
Hadži mehmedu i Ibrahim agi,
puhnuo iznenada smrtni i gorki vjetar,
te obojicu usmrti za čas.
Ostaviše majku punu žalosti,
a njima neka Bog učini milost.*

¹⁴⁷ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 339

¹⁴⁸ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 124

¹⁴⁹ *Ibid*

¹⁵⁰ Kreševljaković, *Morići*, 1938, 5

¹⁵¹ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 340

¹⁵² *Ibid*

*S jednim uzdahom napisa se datum:
Njima bi vječita pogibija. 1170.¹⁵³*

Još jedan od značajnih nišana na ovom groblju jeste onaj od muftije Šakir-efendije Muidovića, koji je bio istaknuta ličnost svog doba. Muftija Muidović je već nadođen u radu, kao jedan od vakifa koji se 1846. godine pobrinuo za održavanje Hadžijske džamije. Prema sidžilu br. 83, novac od prihoda je išao za obilježavanje mubarek dana, za plate imamu i mujezinu, te za eventualne popravke i generalno održavanje bogomolje.¹⁵⁴ Muidović je dvadesetak godina bio sarajevski muftija, i njegov rad se istakao za vrijeme reformi sultana Mahmuta. Pri analizi jedne bilježnice iz sredine 19. stoljeća, pronađeni su mnogi pripremljeni hronogrami povodom smrti značajnijih građana Sarajeva, pisani od strane muftije Muhamed Šakir-efendije. Kolekcija ovih hronograma se danas čuva u fundusu Gazi Husrev-begove biblioteke.¹⁵⁵ Njegov nišan u dvorištu Hadžijske džamije je dosta visok, lijepo isklesan sa mušebek-turbanom. Tekst je zbijen ukoso u stihovima *nesh* pismom na dvije strane¹⁵⁶ i glasi ovako:

*On (Bog) je vječno živ.
U izdanju fetvi bijaše u Sarajevu poznata
ličnost,
napusti prolaznu kuću i zamijeni je rajem.
Dostigao je visoku starost i bio cijenjen i
poštovan.
U raznim disciplinama je rješavao najteža
pitanja,
pa mu u našem gradu nema premca,
s božje strane je bio obdaren znanjem i
dobrotom,*

¹⁵³ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 102

¹⁵⁴ Ibid, 108

¹⁵⁵ Trako, Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir efendije Muidovića, 1972, 49

¹⁵⁶ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 344

sposoban u Hadisu, Fikhu i Tefsiru.

Slovio je kao jedinstven učenjak.

Fadil mu iskreno izreče potpuni

kronogram:

Nek je Šakir-efendiji mjesto u dvoru raja Adn.

10. zilhidže 1275¹⁵⁷

Kćerka ovog visokoobrazovanog dobrotvora je također ukopana na ovom mezarju. Radi se o jednostavnom ženskom nišanu oblika stele, sa natpisom na osmanskome turskom jeziku u stihovima, krupnim *nesh-talik* pismom: *On (Bog) je vječno živ. Cijenjena Atija Munlija-hanuma, kći umrlog muftije Muhamed Šakir-efendije. 29. Zilkade 1289.*¹⁵⁸ Atija je zahvaljujući potpori svoga oca bila obrazovana žena. O tome govori i činjenica da je na njezin epitaf uz ime stavljena titutla “munlija”.¹⁵⁹ Na ovom mezarju se nalaze primjerci mezara koji se ističu zbog svojih neobičnih karakteristika. Pa tako postoje dva nadgrobna spomenika koji posjeduju natpis, ali samo sa isklesanim godinama i riječi El-Fatiha.¹⁶⁰ Kako je već spomenuto tokom diskusije o velikom alifakovskom groblju, nišani sa natpisom ali bez imena predstavljaju rijetkost. Dva mezara koja posjeduju informacije o imenu ali jednostavno padaju za oko zbog njihove veličine su dva nišana sa fesom i kićankom postavljeni pored malih sarkofaga, što govori da se radi o dječaćkim grobovima.¹⁶¹

U ovom dijelu rada potrebno je obratiti pažnju još dva groblja, čiji ostaci nisu najbolje očuvani. Pojedini nišani još postoje na lokacijama gdje su se nalazili, ali su odloženi u grupama bez adekvatnog reda. Ovo se primarno odnosi na groblje Mufti Sulejmanovog mesdžida, od koje jedini trag bilo kakvog postojanja danas jesu upravo ti nišani na hrpi.¹⁶² Zahvaljujući natpisima nadgrobni spomenika, vidi se da preminuli primarno bili Babići,¹⁶³ što dodatno opisuje značaj ove porodice kao stanovnika ne samo ove mahale, već i cijelokupnog Alifakovca. Jedan od Babića koji je imao veliku ulogu u Sarajevu, a ukopan u dvorištu ove džamije, jeste nekadašnji muteselim

¹⁵⁷ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 344

¹⁵⁸ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 127

¹⁵⁹ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 345

¹⁶⁰ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 127

¹⁶¹ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 346

¹⁶² *Ibid*, 492

¹⁶³ *Ibid*

Mustafa-beg Babić.¹⁶⁴ Mezar je bio ograđen santračem, a ajakulk dekorisan floralnim motivima sa turbanom na vrhu. Natpis je u stihovima isklesan ovako: *O smrti, smrtnu čašu svako će ispit i u grob ući. Umrli i pokojni Mustafa-beg Babić, sin hadži-Ahmed-bega. Za njegovu dušu (prouči) Fatihu. 10. ramazana 1224.*¹⁶⁵ Pored Mustafa-bega, ovdje su ukopana još dva Babića – hadži Ahmed-beg Babić i njegov sin Ali-beg Babić.¹⁶⁶

Nije mnogo drugačija situacija sa mezarima koji su bili uz Jakub-pašin mesdžid. Kako prenosi Kemura, u dvorištu ovog mesdžida su se nalazila četiri groba braće Čeljića koji su stanovali na Čeljigovićima u 16. stoljeću. Kemura također tvrdi da su najvjerojatnije Čeljigovići prozvani po njima. Nišani pod kojima su ukopana ova braća, su na vrhu imali oblo udubljene, namijenjeno za sakupljanje kišnice. Razlog tome je kako kaže Kemura, jer su pomenuta braća imala svoju tekiju gdje su danas Čeljigovići.¹⁶⁷ Od nišana ove braće, Kemura navodi da do danas je sačuvan samo jedan, koji je na vrhu imao turban, bez natpisa i nekada bio okružen santračem.¹⁶⁸ Danas se vide svi nišani, uredno poredani iza mesdžida, koji su vjerovatno pronađeni i postavljeni uspravno tokom gradnje novog objekta 2008. godine. Prema literaturi o mesdžidu na Čeljigovićima, niko nije nikada ukopavan u njegovom haremu. Međutim, prema usmenim predajama, sredinom prošlog stoljeća je u haremu sahranjena djevojka od sedamnaest/osamnaest godina.¹⁶⁹ Više o ovom ukopu nažalost nije poznato.

Veliki broj mezara na Alifakovcu govori o historiji, ne samo naselja već i ljudi zahvaljujući kojima se ono razvijalo kroz stoljeća. Sa historijskog aspekta, posebice veliko groblje Alifakovac, predstavlja krucijalan dio historije cjelokupnog Sarajeva kao jedno od najvećih, najraznolikijih i najstarijih mezarja po dolasku Osmanlija, s korijenima iz 15. stoljeća.

¹⁶⁴ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 82

¹⁶⁵ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 493

¹⁶⁶ Ibid, 494

¹⁶⁷ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 118

¹⁶⁸ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 90 i 91

¹⁶⁹ Intervju sa nekadašnjim stanovnikom Alifakovca koji želi da ostane anonimn, na dan 04.02.2023.

5. Most i česme

Šeher-ćehajin most, koji se nalazi ispred Alifakovca, svojom pozicijom simbolično predstavlja ulazak u samo naselje. Historijat nastajanja ove ćuprije nije moguće sa velikim samopouzdanjem utvrditi. Kako bi se održala objektivnost, navesti će se sve teorije o gradnji i dataciji ovog mosta. Šejh Kemura navodi da se gradnja mosta datira u 1617. godinu, koju je uvakufio gradonačelnik (šeherćehaja) Hadži Husein. Informacija potječe od kako Kemura kaže, *obračuna ebdžeda* kada je ćuprija sagrađena.¹⁷⁰ Iako naravno postoje natpisi uz ovu ćupriju, svi govore o njezinim obnovama, bez pominjanja gradnje, a autor nije specificirao na osnovu kojeg teksta je obavio obračun.

Slika 20: Šeher-ćehajina ćuprija (preuzeto, wikimedia)

Čelić i Mujezinović s druge strane iznose drugu teoriju, a to je da je prije kompletirane urbanizacije Sarajeva, most ovdje već postojao, te da je stariji nego što se pretpostavljalo. Prema njihovim konstatacijama, ne treba izostaviti mogućnost, da most nosi naziv *šeher-ćehajin*, zbog

¹⁷⁰ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 104

popravka koji je investirao neki gradski načelnik.¹⁷¹ Kao jedan od dokaza da je na ovom mjestu i ranije postojao most, navode se opažanje topografije ovog dijela grada. Kako se već navelo, tokom 15. stoljeća, ulazak u Sarajevo je vodio od Kozije ćuprije, ka kaldrmi koja se nalazi na Alifakovcu. S obzirom da je ulazak bio sa lijeve obale Miljacke, Čelić i Mujezinović govore o prirodnoj potrebi da se upravo tu spoje dvije obale, da se nastavi put od carigradskog druma.¹⁷² Naredni dokaz dugogodišnjeg postojanja ćuprije, jeste zabilješka iz sidžila feburara 1557. godine, gdje se navodi kako je nadošla Miljacka i porušila nekoliko mostova, te da će se ubrzo izvršavati popravke.¹⁷³ Ova informacija govori o tome, da je u drugoj polovici 16. stoljeća, postojalo više mostova u Sarajevu. Treći podatak koji govori o postojanju kamenog mosta u blizini Bentbaše, jeste prepiska hronograma kojeg su autori pronašli u Mostarskom gradskom arhivu. Natpis potječe iz 1585/6. godine, a sačuvan pod nazivom “Kronogram sa mosta na Bendbaši u Sarajevu.”. Kako Čelić i Mujezinović navode, na prostoru koji se kroz nekoliko zadnjih stoljeća nazivao Bentbašom, tada (1585) nije postojala neka druga, dovoljno čvrsta konstrukcija, na kojoj bi se mogao postaviti hronogram.¹⁷⁴ U sklopu spomenutog teksta hronograma, navodi se ime Alija Hafizadić, kojemu Čelić dalje povezuje sa Ali Ufakom.¹⁷⁵ Također pretpostavlja da je na srednjem stupu mosta nekada ovaj natpis stajao na portalu.¹⁷⁶ Ali to nije moguće utvrditi.

U korist ove hipoteze o postojanju mosta još u 16. stoljeću, ide podatak koji navodi Alija Bejtić, koji tvrdi kako je titula “šeher-ćehaja”, nastala kombinacijom dvije titule. U sidžilima iz ranog 16. stoljeća, funkcije ovakvih načelnika, koji bi se tada bavili i policijskim poslovima, su navođeni pod nazivom šeher-vojvode.¹⁷⁷ Ovime bi se most mogao prozvati po šeher-ćehaji, tek nakon početka upotrebe ove titule. Ako uzmemo u ozbir konstatacije o topografiji i hronogramu iz 1585, velika je vjerovatnoća da naziv ćuprije koji poznajemo danas, se počinje koristiti više godina nakon njegove gradnje.

Međutim, u sklopu ove diskusije o navedenoj tituli, vrijedi pomenuti i podatke iz knjige Behije Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*. U spisima sandžaka iz 1540. godine, spominje se Mahala

¹⁷¹ Čelić, Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, 1998, 110

¹⁷² Ibid

¹⁷³ Ibid, 110 i 111

¹⁷⁴ Čelić, Mujezinović, *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, 1998, 111

¹⁷⁵ Ibid, 112

¹⁷⁶ Ibid, 117

¹⁷⁷ Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, 1973, 405

Hadži Mehmeda šehar ćehaje zaštićenog Sarajeva. Iako se ova mahala ne nalazi u okviru naselja Alifakovac, niti u blizini njegovih granica, Zlatar imenuje ovog šehar-ćehaju kao graditelja ćuprije.¹⁷⁸ Ova informacija naravno ne ide u korist gore navedenog mogućeg nepostojanja ove titule u sidžilima 16. stoljeća. Međutim, ne treba se odmah izostaviti mogućnost da ovo predstavlja jednu od iznimki, o čijim postojanjima i Bejtić govori.¹⁷⁹ Sve ove kontradiktorne informacije o graditelju i godini podizanja samo govore koliki put se još treba preći do saznanja istine, to jeste potvrđivanja ili negiranja ovih teorija.

Ćuprija je kroz svoje postojanje popravljena u nekoliko navrata. U poređenju sa njezinom gradnjom, informacije o popravcima su dobro evidentirane. Prvo spominjanje manje štete načinjene na ovom mostu je u Bašeskijinom ljetopisu krajem 1791. godine, gdje on navodi kako se usljed velike kiše Miljacka nadošla. Usred bujice više mostova biva porušeno, osim upravo Šehar-ćehajinog.¹⁸⁰ Popravke neopisanih šteta, može se pretpostaviti da se radi o propadanju vremenom, se navode u spisima iz narednog stoljeća. Pa tako u ostavštini Atije hanume Hadžimusić iz 1834. godine, navode se popravke na ćupriji u iznosu od 2252 groša i 9 para. Poznate su informacije o još jednoj popravci iz 1841. godine, kada je Amina, kći Ahmeda iz Kalih-hadži-Alijine mahale, uvakufila 420 groša.¹⁸¹

O obnovi mosta nekoliko godina kasnije postoji i hronogram koji je postavljen na podnožju stupa uz desnu obalu. Tekst je uklesan na osmanskome turskom jeziku nesh-talik pismom i glasi: *Ovaj dio mosta porušen je usljed bujice, a obnovio ga je Mustafa-paša Babić, neka je dugo živ.* Iako godina nije adekvatno navedena, Mujezinović govori sa sigurnošću da se ova obnova odnosi na bujicu 1843.¹⁸² Bez velike sumnje može se reći da je navedeni Babić bio stanovnik Mahale muftije hadži-Sulejmana ili Jakub-pašine mahale, na mjestima gdje je ova porodica poznato stoljećima živila. Nekoliko godina nakon ove popravke, most je izgleda u narodu nosio ime Mustafa-pašin. Po tom imenu se navodi u novinama *Sarajevski list*, gdje se bilježi posljedica poplave iz 1881. – “a na kamenitom Mustafa-pašinom mostu, preko puta od engleskog konzulata, tu je bijesno jureći vodurina žestoko udarila u most, da je u srijedu pukao po širini od četiri palca.

¹⁷⁸ Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 1996, 54

¹⁷⁹ Bejtić, Ulice i trgovi Sarajeva, 1973, 405

¹⁸⁰ Bašeskija, Ljetopis, 1997, 296

¹⁸¹ Ćelić, Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, 1998, 112 i 113

¹⁸² Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 348

Most je usljed te pukotine zatvoren saobraćaju.” Mujezinović i Čelić spominju informaciju da je ovu štetu popravila gradska opština.¹⁸³

Po dolasku austrougarske vladavine, zbog regulacije i adaptacije novog saobraćaja, izvršavale su se izmijene na mostovima Sarajeva. Tako se 1897. godine, regulacijom korita Miljacke obavljale alteracije kamenih mostova, međuostalim Šeher-ćehajin most je izgubio otvor sa lijeve strane obale i korkaluke.¹⁸⁴ Regulacijom korita je ćuprija na kraju upotpunosti izgubila jedan od pet lukova. Arhitektonska analiza mosta zaključuje da je gubitkom luka izgubljeno nekoliko bitnih odlika ovog objekta – poremećene su proporcije, umanjena je monumentalnost, narušena je simetrija i sklad sa okolnim objektima na obalama.¹⁸⁵ Kroz svoje postojanje, gornji dio mosta je u nekoliko navrata mijenjao svoj izgled. Kao što je prethodno navedeno, put i ograda su adaptirani te je time materijal od kojih su prvobitno napravljeni mijenjan. Prvih nekoliko decenija 20. stoljeća, ograda na mostu je bila od željeza.¹⁸⁶

Velika sanacija mosta je izvršena 2001. godine, kojoj je prethodilo opsežno istraživanje. Prethodno navedeni korkaluci su rekonstruisani zahvaljujući pronađenim ostacima u ispuni mosta. Konzervatori, resturatori i arhitekti koji su radili na ovoj sanaciji, pretpostavljaju da su se ovi ostaci ograde koristili za dogradnju drugih dijelova mosta za vrijeme radnji početkom 20. stoljeća.¹⁸⁷ U sklopu konzervatorsko-restauratorskog projekta, obavljen je niz radnji s ciljem vraćanja autentičnosti i sanacije oštećenja koja neće u budućnosti destabilizirati objekat. Radnje su se odnosile na ponovnu konstrukciju navedene ograde, radovi na lukovima, svodovima i stupovima, te samim temeljima mosta.¹⁸⁸ Nažalost jedina radnja koja je izostavljena tokom vraćanja autentičnosti mosta jeste spomenuti peti luk. Kako navodi autorica i vodilac projekta Nermina Mujezinović, rekonstrukcija bi zahtjevala istraživanja, intervencije i investicije velikog obima, te radove na samom koritu Miljacke koji bi utjecao na ostale objekte okolice i daljnje mostove ovog dijela Sarajeva.¹⁸⁹

¹⁸³ Čelić, Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, 1998, 113

¹⁸⁴ E. i I. Fejzić, Sarajevska čašrija od Mustaj-pašinog mejdana do Telala, 2018, 7

¹⁸⁵ Ibid, 72

¹⁸⁶ Čelić, Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, 1998, 113

¹⁸⁷ N. Mujezinović, Šeher-ćehajin most: sanacija, rekonstrukcija, resturacija, konzervacija, 2001, 12

¹⁸⁸ Ibid, 14

¹⁸⁹ Ibid, 17

Svojim arhitektonskim odlikama Šeher-éehajin most najviše je sličan Latinskoj ćupriji (po materijalu i konstrukciji). Kod otvora koji su danas vidljivi, širine se kreću od 7,20 do 7,85 m. Kad se uzmu u obzir dužine dijelova mosta koje predstavljaju dio dužine, cijelokupna dužina objekta je nešto manja od 40 m (39,55).¹⁹⁰ Dužina mosta je danas drugačija u odnosu na prvobitno stanje zbog brojnih sanacija, poput one iz 2001. godine. Prema konstatacijama Čelića i Mujezinovića, čvrste su pretpostavke da je ravan mosta nakon petog svoda padala, te bi ovime spomenuti svod i prolaz uz njega bili nešto niži od ostalih.¹⁹¹

Mujezinovićeve računice petom luku daje pretpostavljeni raspon od 7,30 m. Uračunavajući taj iznos, te po prilaze na obalama koji su se skratili nakon rada na koritu Miljacke 1897. godine (od po oko 2 m) ukupna izvorna dužina ćuprije je iznosila oko 51 m.¹⁹² Sva tri danas vidljiva stupa na uzvodnoj strani Miljacke imaju kljunove ledolomce, koji na samom dnu u rijeci imaju proširenja u vidu stepenica. Kako je navedeno, ravan mosta nije regularna kroz cijeli objekat, pa je visina baze prvog stupa niža za čak 30 cm (ostale su po 50). Iznad vijenaca stupovi završavaju priamidalnim završetcima, a debljina svodova na polukružnim lukovima je identična na svim (45 cm).¹⁹³ Most je izgrađen od nekoliko tipova kamena. Sve baze su izvedene od bijelog krečnjaka, krune stubova sedrom, a nekadašnji korkaluk od lokalnog vapnenca. Lukovi mosta i svodovi su od sedre žućkasto-smeđe boje.

Već spomenuti stupovi, su na pojedinim dijelovima obloženi tamnosivim i bijelim krečnjakom. Na trećem i četvrtom stupu se u gornjem pojasu pojavljuje i zelenkasti konglomerat.¹⁹⁴ Svodovi su bili popunjeni lomljenim kamenom u malteru, a sama površina ćuprije je bila kaldrmisana.¹⁹⁵ Iako se danas vide očigledne razlike između autentične gradnje i restauriranog kamena na ogradi mosta, stupovi i lukovi stoje kao reprezentacija kamenog mosta osmanskog perioda u Sarajevu.

Voda u islamskoj tradiciji ima značajno mjesto, što je očigledno na primjeru Alifakovca koje je uzdignuto u blizini rijeke. Sarajevo je u osmanskom periodu bilo poznato po svojim

¹⁹⁰ Čelić, Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, 1998, 114

¹⁹¹ Ibid

¹⁹² Ibid, 116

¹⁹³ Čelić, Mujezinović, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, 1998, 116

¹⁹⁴ N. Mujezinović, Šeher-éehajin most: sanacija, rekonstrukcija, resturacija, konzervacija, 2001, 9

¹⁹⁵ Ibid

česmama, pa se tako jedna nalazi u neposrednoj blizini Šeher-čehajine ćuprije, uz ogradu Haždijске džamije.

Slika 21: Česma u zidu Hadžijske džamije (preuzeto, stav.ba)

Radi se o kamenoj česmi koja gleda na ulicu, posjeduje pripust¹⁹⁶ i plitko korito. Na gornjoj polovini se nalazi natpis koji govori o porijeklu njegovog vakifa, koji je dao obnoviti ovu česmu. Natpis je na ploči dimenzija 35 x 20 cm, sa tekstom na osmanskome turskom jeziku u *nesh-talik* pismu.¹⁹⁷

*Vlasnik ovog dobra je sin Mostarca
Hamdi-efendije, muderisa,
Mustafa-Fejzi, kadsija u mjestu Binšše,
koji obnovi ovu česmu.
Oni koji budu pili vodu poput vode Kevsera
(vrela u raji) reći će:*

¹⁹⁶ Kreševljaković, Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji, 1991, 110

¹⁹⁷ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 127 i 128

*Neka uzvišeni primi ovo dobro djelo.
Prispjeo je Hašim i izreče joj kronogram:
Dobrotvor je zaslužio raj Firdevs.
Godina 1215.¹⁹⁸*

Iz ovog natpisa se saznaje da je česma obnovljena 1800. godine. S obzirom da se radi o obnovi, može se zaključiti da je česma postojalabarem za vrijeme druge polovice 18. stoljeća, ili čak od gradnje džamije u 16. stoljeću.¹⁹⁹ Za vrijeme austrougarske vladavine, ova česma nije bila u upotrebi i njezino korito je bilo uklonjeno. Nakon Drugog svjetskog rata česma je ponovno aktivirana.²⁰⁰

Nešto stariji natpis je na česmi koja se nalazi pored velikog groblja na vrhu Alifakovca. Ovaj objekat se već prethodno navodio kroz rad u nekoliko navrata jer je usko vezan sa turbetom Muhameda Jahjaefendića. Naime, ova česma je podignuta od strane Muhamedova oca na molbu mu majke.²⁰¹ U poređenju sa prethodno opisanom česmom, ova nije ugrađena u već postojeći objekat već je samostalno izgrađena od kamena, sa vidljivim ivicama svakog, u pravougaoni oblik sa manjim kvadratnim krovicom.

Da se primijetiti na fotografijama i crtežima da česma nije uvijek imala korito kakvo tu stoji danas. Dimenzije korita iznose 106 cm u širini i 67 u dužini. Također vrijedi istaknuti da je na ovom mjestu postojala česma prije gradnje ove.²⁰² S obzirom na to da se objekat nalazi na strmici, dimenzije česme dosta variraju i nisu najsavršenijim primjerak pravougaonika. Visina česme s prednje strane iznosi 185 cm, dok visina poleđine je 165. Širina po sredini iznosi 107 cm, te sa krovicom 123. Vrijedi navesti da su stepenice na kojima se nalazi česma sanirane u par navrata ovog stoljeća, najrecentije 2018,²⁰³ što je dakako imalo utjecaja na položaj i izgled ove česme.

Očigledno je da kadiji Ahmedu Jahjaefendiću bilo stalo na održavanju ove česme aktivnom, pa je u tu svrhu uvakufio novca uz pomoć dobrotvora hadži Mustafe Bešlije, da se daje

¹⁹⁸ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 347

¹⁹⁹ Ibid

²⁰⁰ Mujezinović, *Stari Alifakovac u Sarajevu*, 1962, 128

²⁰¹ Bašeskija, *Ljetopis*, 1997, 192 – 193

²⁰² Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 126

²⁰³ Završava se projekat sanacije kaldrme kod mezarja Alifakovac, "Sarajevo Construction", 2018

dnevnica nadzorniku vodovoda u naselju.²⁰⁴ O podizanju česme, po drugi put, podsjeća natpis u stihovima koji je sklopio pjesnik Mehmed Mejlija Guranija.²⁰⁵ Tekst stoji na kamenoj ploči dimenzija 40 x 25 cm, uklesan na osmanskome turskom jeziku *nesh-dželi* pismom i glasi:

*Jahjaefendić, prvak među kadijama,
proveo je ovu vodu i žednog napojio.
Ta visoka ličnost podiže u ime Boga ovo
dobro djelo,
a sevab (nagradu) pokloni za dušu svoga
sina.
Neka Bog primi ovo dobro djelo.
I neka njime obraduje dušu munlinu.
Mejlija jednim potezom pera napisa (česmi)
kronogram:
Munla-efendija je doveo vrelo života.²⁰⁶*

Do sredine šesdesetih godina prošlog stoljeća, prema navodima stanovnika naselja Alifakovac, stajala je manja česma između nekadašnjeg harema Timurhanovog mesdžida i početka parcele groblja u istoj ravni.²⁰⁷ Nije u potpunosti poznato kada je da česma postavljena, ni da li je posjedovala neke arhitektonske karakteristike vrijedne spominjanja.

S obzirom na njezinu nekadašnju poziciju, može se povezati sa prethodno navedenim usmenim predajama o braći Čelija i kasnije Timurhanovom uvođenju vode u naselje. Može se i pretpostaviti da je to česma koju spominje Kreševljaković.²⁰⁸ Također je moguće da se i Kemura referira na njezin popravak kada opisuje donaciju hadži Mehmeda Bičakčića za mekteb na Čeljigovićima.²⁰⁹ Danas se na tom tlu nalazi porodična kuća koja ide uz zid tekije. Unutar današnje

²⁰⁴ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 76 i 77

²⁰⁵ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 132

²⁰⁶ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 125 i 126

Vrijedi istaknuti da dimenzije tariha navedene kod Mujezinovića se ne poklapaju sa mjerenjima autorice rada, koje iznose 67 x 31 centimetar. Također je potrebno pomenuti da je tarih farban u nekoliko navrata, danas je zlatno-žučkaste boje.

²⁰⁷ Intervju sa nekadašnjim stanovnikom Alifakovca koji želi da ostane anonimn, na dan 04.02.2023.

²⁰⁸ Kreševljaković, Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji, 1991, 171

²⁰⁹ Ibid, 172 i Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 82 i 83

tekije, u dvorištu pred ulazak u mekteb, se nalazi manji šadrvan, novije izgradnje – najvjerojatnije za vrijeme devedestih kada je i tekija sagrađena.

6. Stanovnici Alifakovca

Još od 15. stoljeća, to jeste od samog početka razvijanja naselja Alifakovac, mnogobrojne ličnosti i porodice su se istaknule kroz historiju, bilo svojim radom, dobrotvorstvom ili utjecajima na cijelokupan grad Sarajevo i šire. Naravno, adekvatno istraživanje za stanovnike 15, 16. i 17. stoljeća je nešto komplikovanije, s obzirom na nedostatke historijskih izvora i nepristupačnih sidžila. Ipak od 18. stoljeća iz raznih dokumenata, lako se upoznati s nekim od uglednijih porodica, koje su imale svoje kuće u ovom naselju. Jedna od najpoznatijih porodica Alifakovca jeste Babić, čiji članovi su stanovali i na kraju ukopani u sklopu i okolici Alifakovca za vrijeme 18. i 19. stoljeća. Kako se kroz ovaj rad već u par navrata navelo, preminuli članovi porodice Babić su ukopani na velikom groblju Alifakovca²¹⁰ te u haremu nekadašnjeg Mufti Sulejmanovog mesdžida²¹¹. Dominacija porodice Babić na Alifakovcu, zajedno sa činjenicom da je ovaj dio grada okružen velikim uzvišenjima koja posjeduju veoma bogate šume, kao i travnjacima i šarenim kućnim dvorištima, dovodi do zaključka o prijeklu naziva *Babića Bašča*.

Slika 22: Alifakovac, fotografija s kraja 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

²¹⁰ Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1998, 110, 114, 117 i 119

²¹¹ *Ibid*, 492

Prvo spominjanje porodice Babić je iz sredine 18. stoljeća, kada je porodica obitavala na Glasincu. Naime, dogodio se incident u kojem su bašeskijske prouzrokovale požar u odžaku Osman-bega Babića,²¹² koji je kasnije sa svojom porodicom nakon 1755. godine preselio u Sarajevo u Mufti Sulejmanovu mahalau.²¹³ U ovom periodu, članovi porodice Babić su obavljali raznolike vojne dužnosti, pa su tako bili aktivni kao zaimi, alajbezi i muteselimi.²¹⁴ Međutim, prisustvo Babića nije bilo ograničeno samo na muške članove porodice – pa tako vrijedi spomenuti aktivnosti i poslove koje je obavljala Kanita hanuma, žena Mustafe-paše Babića. Kanita hanuma se ponajviše bavila dobrotvorstvom i uvakufljavanjem za popravke objekata sredinom 19. stoljeća. Novcem je pomogla popravak Timurhanove džamije 1857. godine,²¹⁵ obnovu mesdžida hodže Sinana Volodera u Golobrdici,²¹⁶ te Hitri Sulejmanovu džamiju također 1857, kada je dala dograditi drvenu munaru.²¹⁷ Njezina vakufnama, koja se danas nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, govori o njezinom zavjetovanju nekretnina za medresu Abdulkerima-efendije Sim-zade Đumišića.²¹⁸ Kanita hanuma je svojim brakom sa Mustafa-pašom Babićem, u posjed porodici naslijeđem doprinjela i vlasništvo nad kulom Osik ili Osijek, koja se do 1918. godine nalazila na Sarajevskom polju.²¹⁹

Kanitin muž, Mustafa-paša Babić, je kroz svoju vojnu karijeru obnašao dužnosti alajbega bosanskih spahija i muteselima. Dok je bio muteselim, na koju poziciju biva postavljen 1835. godine,²²⁰ dao je veliki doprinos u raznolikim dobrotvornim aktivnostima u Sarajevu. Za ovaj rad je krucijalno spomenuti njegovo finansiranje obnove Šeher-ćehajine ćuprije 1843.²²¹ Tarih o ovoj obnovi stoji uklesan na dnu jednog od stupova mosta. Naredni doprinos Mustafa-paše Babića jeste njegova bogata i veoma šarolika rukopisna ostavština. Među ovim naslovima prisutne su knjige sa polja književnosti, astronomije, teologije, politike, historije, leksikografije, etike i islamskog prava.²²² Jedan dio ostavštine je 1840. godine poklonjen tada novoosnovanoj medresi u

²¹² Skarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena (..), 1985, 142

²¹³ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 60

²¹⁴ Ibid

²¹⁵ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 46

²¹⁶ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 64

²¹⁷ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade (..), 1911, 48

²¹⁸ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 64

²¹⁹ Kreševljaković, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, 1954, 82

²²⁰ Muvekkit, Povijest Bosne 2, 1999, 965

²²¹ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 63

²²² Ibid, 65

Visokom.²²³ Iste godine Mustafa-paša biva smijenjen sa pozicije muteselima Sarajeva i postavljen kao muteselim Banja Luke.²²⁴

Na velikom groblju na Alifakovacu je ukopano nekoliko braće, sestara a i djece Mustafepaše Babića. O njihovim nadgrobnim spomenicima piše Mujezinović u nekoliko izdanja. Među zabilježenim spomenicima od strane navedenog autora, najstariji ustanovljeni nišan porodice Babić na ovom mezarju jeste onaj od Aiše, kćeri Omer-bega Babića (1819/20).²²⁵ Nekako se ističe mezar Mustafa-pašinog sina, Ahmeda Teufika-bega Babića, na čijem grobu se nalazi sarkofag sa dva nišana. Sarkofag je dekorisan floralnim i geometrijskim motivima, a na nišanu je nesh-talikom uklesano: *On (Bog) je vječni Tvorac. Sejid Ahmed Tevfik-beg, sin miri-liva Sejida Mustafa-paše Babića. Neka mu je duša vesela. Prouči Fatihu. Godina 1273.*²²⁶

Pored navedena dva člana porodice Babić, na groblju su još ukopani Babića hadži-derviš Osman-beg i njegov sin Ibrahim-beg.²²⁷ Još tri člana su ukopana u dvorištu nekada stojeće hadži-Sulejmanove džamije u naselju Babića Bašča. Radi se o Mustajbegu Babiću, hadži Ahmed-beg Babiću i njegovom sinu Ali-beg Babiću.²²⁸

Od Omer-bega Babića, za ovu porodicu se vežu i dva konaka koja se nalaze na desnoj strani obale Miljacke, neposredno u blizini Vijećnice, nekada situirani do Inat kuće. Nije poznato kada je Omer-beg podigao pomenute konake, ali je poznato da je kula uz jedan od konaka podignuta 1800. godine.²²⁹

Pored svih navedenih informacija o članovima porodice Babić, vrijedi spomenuti i nekoliko informacija koje nam govore o tome kako je tadašnje društvo gledalo na ovu prominentnu sarajevsku porodicu. Tokom opisivanja događaja koja se vežu za braću Morić, govorilo se o tome koliko su stanovnici Sarajeva u određenim periodima bili nezadovoljni sa nosiocima lokalnih vlasti, ali i sa vojnim predstavnicima koji su igrali veliku ulogu u održavanju i razvitku grada. Stanovnici Sarajeva su u prvoj četvrtini 19. stoljeća pisali direktno tadašnjem veziru, žaleći se za vlast. Navodeći kako je uveliko prisutan nemir u gradu kada su Babići muteselimi, ističući želju

²²³ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 67

²²⁴ Muvekkit, Povijest Bosne 2, 1999, 985

²²⁵ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 117

²²⁶ Ibid, 114

²²⁷ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 110 i 119

²²⁸ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 493

²²⁹ Kreševljaković, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, 1954, 83

da se “ne postavlja ni jedan od Babića” na takve i slične pozicije.²³⁰ Za vrijeme navedenog stoljeća, u dva navrata su članovi porodice Babić na neki način bili prognani ili kažnjeni. Dok je bio na poziciji muteselima, Mehmed-beg Babić, stariji sin Omera Tahir-bega Babića, u aprilu 1823. biva protjeran sa još sedamnaest osoba iz grada.²³¹ Njegovo prognanstvo se usko veže za gore spomenutim žalbama veziru. Na kraju Mehmed-beg je preminuo u kasabi Bijelo polje 1824. godine.²³² Za vrijeme druge polovice 19. stoljeća, poslovanje Mustafe-paše Babića je prekinuto reformama Omer-paše Latasa, kada biva uhapšen i smješten u logor na Gorici.²³³ Za vrijeme svog upitnog poslovanja, Mustafa-paša Babić je izgleda imao “svoje ruke” u profitima svih tamishana u Bosni od 1845/6.²³⁴ U članku o konzumaciji duhana i kafe u Bosni za vrijeme prisustva Osmanlija, Kreševljaković za Mustafu-pašu Babića i Fadil-pašu Šerifovića govori kako su bili “pravi predstavnici onovremene korupcije”, te kako je sve obavljano po njihovoj volji i da su posjedovali gotovo sve državne prihode.²³⁵

Nakon porodice Babić, vrijedi navesti i pojedine članove porodice Muidović, koji su također već u par navrata spomenuti u prethodnim poglavljima rada. Članovi ove porodice su imali neki vid rezidencije u par gradova Bosne još od ranog 18. stoljeća. Prema saznanjima iz rukopisa tog vremena, porodica Muidović je doselila iz Nevesinja, gdje je još bila zvana po imenu Vuk. Veoma je interesantna informacija da su članovi ove porodice, kao poznati učenjaci, dugo vremena bili na pozicijama pomoćnika muderisa Gazi husrev-begove mederese u Sarajevu.²³⁶ Najpoznatiji je Muhamed Šakir-efendija Muidović, sin travničkog kadije Muhameda Seid-efendije.²³⁷ Muhamed Šakir je primarno radio i djelovao u Sarajevu, čije naučnjačke navike su naslijedila njegova djeca, o čemu će biti govora kasnije. On je rođen u Sarajevu 1778. godine, i zatim stekao visoko obrazovanje u Carigradu.²³⁸ Bio je dobar poznavao orijentalnih jezika kao i autor hronograma za raznolika društvena događanja.²³⁹

²³⁰ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 61

²³¹ Ibid

²³² Muvekkit, Povijest Bosne 2, 1999, 857

²³³ Lavić, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, 2013, 62

²³⁴ Kreševljaković, Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini, 1940, 146

²³⁵ Ibid, 147

²³⁶ Vatrešnjak, Uloga Gazi husrev-begovog vakufa u razvoju (...), Vakufi u Bosni i Hercegovini, 2013, 58

²³⁷ Manjgo, Biblioteka muftije Muhameda Šakir-efendije Muidovića, 2020, 218

²³⁸ Ibid

²³⁹ Trako, Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir efendije Muidovića, 1979, 49 i 50

S obzirom na stručnost Muhameda Šakir-efendije, bio je na više pozicija u sklopu političke scene u Sarajevu. Na samom početku 19. stoljeća je obnašavao ulogu pisara u sarajevskoj sudnici. U nekoliko navrata je imenovan za sarajevskog muftiju, što je odbio najmanje dva puta zbog neslaganja s reformama o odori vjerskih službenika. Posljednji put je imenovan za muftiju 1832. godine i ostao na istoj sve do 1855.²⁴⁰ Kao stanovnik naselja Alifakovac, on je 1847. godine zavjetovao prihode jednog dućana i jedne magaze u Kazandžiluku za potrebe vakufa Hadžijske džamije.²⁴¹ Također je bio i talentovan pjesnik, koji je iza sebe ostavivši kolekciju hronograma povodom raznih događaja u Sarajevu.²⁴² Pisao je i stihove za nadgrobne spomenike službenicima Carstva, pa tako i Sejjid Mustafu Nuriu 1826, ocu Fadil paše Šerifovića.²⁴³ Nakon dugogodišnjih muftijskih obaveza, Muhamed Muidović je svoje penzionisane dane provodio vrijeme u porodičnoj kući u Vekil-Harč mahali, do smrti 1858. godine.²⁴⁴ Sa velikom sigurnošću se može govoriti o dvoje njegovih potomaka, Muhamedu Šerifu Muidoviću²⁴⁵ i Atiju Munliju Muidović.²⁴⁶ Iz naredne dvije generacije je potrebno spomenuti i unuka Esada efendiju Muftića, te praunuka Enesa Muftića, kod kojih je bogata biblioteka rukopisa muftije Muidovića ostavljena na čuvanje sa prijelaza s 19. u 20. stoljeće.²⁴⁷

Biblioteka Muhameda Šakir efendije Muidovića je bila dosta raznovrsna, s naslovima iz oblasti poznavanja jezika, matematike, zoologije, logike, književnosti, etike, astrologije, islamskih nauka i tesavufa.²⁴⁸ Istaknuta članica ove porodice iz recentnije historije koju vrijedi istaknuti jeste Zehra Muidović, koja je sredinom prošlog stoljeća bila pravica i aktivistkinja za ženska prava u antifašističkom društvu. Kao članica ovakvih pokreta, organizirala je nekoliko sastanka i održala ih u porodičnoj kući Muidovića na Alifakovcu.²⁴⁹

Na osnovu istraživanja tokom pisanja ovog rada, došlo se do zaključka da se porodica Muidović se može povezati sa još jednom porodicom koja je stanovala u naselju Alifakovac, a to

²⁴⁰ Manjgo, Biblioteka muftije Muhameda Šakir-efendije Muidovića, 2020, 219

²⁴¹ Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, 1911, 102

²⁴² Trako, Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir efendije Muidovića, 1979, 49

²⁴³ Muvekkit, Povijest Bosne II, 1999, 873

²⁴⁴ Kemura, Sarajevske muftije, 1916, 27

²⁴⁵ Manjgo, Biblioteka muftije Muhameda Šakir-efendije Muidovića, 2020, 218

²⁴⁶ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 127

²⁴⁷ Manjgo, Biblioteka muftije Muhameda Šakir-efendije Muidovića, 2020, 220

²⁴⁸ Ibid, 226

²⁴⁹ Borić, Vijećnice ZAVNOBiH-a: Ko su bile Mevla Jakupović, Soja Čopić, Olga Marasović i Zehra Muidović, "Oslobođenje", 2022

je porodica Aganagić. Postoji nekoliko navoda u literaturi i historijskim izvorima koji aludiraju na to, da su Muhamed Šakir efendija Muidović i trgovac Muhamed Aganagić poslovali zajedno. Naime, Muhamed Aganagić je izgleda bio veoma aktivan trgovac knjigama, koji je svoja poslovanja obavljao u Sarajevu i ostalim gradovima Bosne.²⁵⁰ Na nekolicini primjeraka knjiga i rukopisa 19. stoljeća, koji se danas čuvaju u Gazi Huserv-begovoj biblioteci, nalazi se pečat sa imenom Muhameda Aganagića, od kojih treba izdvojiti upravo djela iz privatne biblioteke Muhameda Šakira Muidovića.²⁵¹ Veliko prisustvo navedenog pečata, ja nevelo Aliju Nametka da postavi pitanje *da li je Muhamed Aganagić bio jedan od najstarijih knjižara u Bosni?*²⁵²

Dvojica Aganagića su ukopani na velikom mezarju na Alifakovcu. Na groblju stoje nišani Muhamed-age Aganagića, sina hadži-Salihovog, ukopanog 1838/9.²⁵³ Potrebno je istaknuti da to nije prethodno navedeni trgovac Muhamed Aganagić, jer navedeni arhivski podaci govore o putovanjima iz 1879/80. godine. Na mezarju su još i nišani Derviš-age Aganagića, sina Ibrahim-aginog, ukopanog 4. januara 1870. godine.²⁵⁴

Spomenuti će se i porodica Halilbašić, koja je uz Moriće obilježila nemire u Sarajevu u Vekil-Harčovovoj mahali tokom sredine 18. stoljeća. Iako ova porodica nije posjedovala nekretnine u sklopu naselja Alifakovac, svojim prisustvom su ostavili trag u ovoj mahali. Halilbašići su kao janjičari evidentni u Sarajevu od početka 18. Stoljeća,²⁵⁵ a stanovali su u blizini mekteba na Kovačima.²⁵⁶ Jedan od prvih spomena porodice Halilbašića, datira se u prvu trećinu 18. stoljeća, tokom njihovih nesporazuma sa porodicom Morić. Kreševljaković navodi da su se decenijama Morići i Halilbašići sukobili, toliko da su na vratima kuće Halilbašića redovno vidile rupe od metaka.²⁵⁷ Bašeskija u ovom periodu navodi i jednog Halilbašića koji je ubijen u Travniku, nakon što je bio zatvoren zbog nereda i anti-ajanskih pokreta iz 1757. godine.²⁵⁸

²⁵⁰ Zaimović, Analitički inventar Gradskog poglavarstva grada Sarajeva za godinu 1880, 2009, 104 i 572.

Ovu informaciju saznajemo zahvaljujući bilješkama o čuvanoj dokumentaciji vezanu za Gradsko poglavarstvo grada Historijskog arhiva u Sarajevu. U njima se navode sačuvane hartije o povjerenim jamstvima Ibrahima i Muhameda Aganagića, i njihovim trgovinskim putovanjima po Bosni i Hercegovini.

²⁵¹ Manjgo, Biblioteka muftije Muhameda Šakir-efendije Muidovića, 2020, 226

²⁵² Nametak, Margnjalije iz naše kulturne historije, 1976, 101

²⁵³ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 118

²⁵⁴ Ibid, 123

²⁵⁵ Kamberović, Begovski zemljišni posjedi u BiH (...), 2005, 227

²⁵⁶ Kreševljaković, Morići, 1938, 7

²⁵⁷ Ibid

²⁵⁸ Bašeskija, Ljetopis, 1997, 35

Naredno stoljeće, tačnije 1840. godine, izdata je potjernica za Mehmed-begom Halilbašićem, zbog prouzrokovanja nereda. Na neki način Mehmed-beg je izbjegao ovo hapšenje tako što je pobjegao u Travnik, premda je idalje ostao tražen.²⁵⁹ Kako historijski izvori navode, spomenuti Halilbašić navodno prije ovog nije spominjan po lošem glasu. Zbog činjenice da je Mehmed-beg Halilbašić bio oženjen sestrom Mustafe-paše Babića i on se može povezati sa Alifakovcem.²⁶⁰ Ime njegove supruge se ne spominje u izvorima.²⁶¹ Vrijedi navesti i da navedena kći Omer-bega Babića, nije bila prva žena Mehmed-bega Halilbašića. Na velikom mezarju Alifakovac je 1822. godine ukopana Habiba-hatun, kćerka Muhameda Seid-efendije Hajrića. Iz natpisa se saznaje da je bila žena Mehmed-bega Halilbašića.²⁶²

Pored Halilbašića, Morići su jedni od najstarijih porodica koji se vežu za Alifakovac, posebice Vekil-Harčovu mahal. Koliko su dešavanja iz prve polovine 18. stoljeća ostavila traga, govori činjenica da su obje porodice još uvijek prisutne u usmenoj tradiciji Sarajeva. Najranije spominjanje Morića je još iz 1722. godine, kada je Mustafa-aga Morić bio u potrazi za dozvolom da izgradi mlin u blizini Careve ćuprije u Donjim Tabacima.²⁶³ Dozvolu je dobio, a mlin je stajao uspravno sve do velike bujice Miljacke 1870.²⁶⁴ Mustafa-aga je bio oženjen Aminom hanumom, kćerkom Ahmed-age, a zajedno su imali troje djece, Mehmeda, Ibrahima i Aliju.²⁶⁵ Mladi Alija Morić je preminuo rano, 1757. godine,²⁶⁶ a sudbina Mehmeda i Ibrahima je poznata. U poglavlju ovog rada o džamijama naselja se već u nekoliko crtica navelo kako su protekla dešavanja sredinom 18. stoljeća.

Danas se Mehmed i Ibrahim Morić pamte kao heroji mahale, koji nisu posustali u borbi protiv “nepravilnosti rada ajana i prevelikih poreza tadašnjeg namjesnika Hekim-oglu Ali-paše”.²⁶⁷

²⁵⁹ Muvekkit, Povijest Bosne II, 1999, 979

²⁶⁰ Ibid

²⁶¹ Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 117

Poznaje se ime jedne od kćeri Omer-bega Babića (Ajiša), koja je ukopana na velikom mezarju Alifakovac, ali ona je preminula 1819/20., pa se ne može s potpunom sigurnošću imenovati suprugom Mehmed-bega Halilbašića. Poznato je ime njegove kćeri Hašema-hanume, čija kćerka Hasena-hanuma se udala za člana poznate sarajevske porodice Svrzo. Muvekkit, Povijest Bosne II, 1999, 979

²⁶² Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, 1998, 117

Na običnom nišanu stoji natpis: *Habiba-hatun, kći Muhameda Seid-efendije Hajrića (Hajri-zade), žena Mehmed-bega Halilbašića, zaima, umrla 1238 (1822)*

²⁶³ Kreševljaković, Morići, 1938, 4

²⁶⁴ Ibid, 5

²⁶⁵ Ibid

²⁶⁶ Ibid

²⁶⁷ Bašeskija, Ljetopis, 1997, 33

Ibrahim-aga Morić je imao sina Mustafu Morića, od koga potječu ostali potomci sa ovim prezimenom.²⁶⁸ Članovi ove porodice su ukopavani u bašti Haždijske džamije, i danas još stoji nekoliko nadgrobnih spomenika čije natpise bilježi Mujezinović. Radi se o nišanima Morić hadži Mehmeda i Ibrahim-age (1757/58), Morić Mehmeda-čelebije (1758/9), Morić Atije kći Mehmed-čelebije (1762/3), Morić Mustafa-age i Hamide kćerke Mustafa-age Morića.²⁶⁹ Mujezinović stilistički ističe nišan Atije Morić: “djelo zaista vještih ruku, a natpisi na njima su precizno isklesani i odlikuju se lijepim pismom”.²⁷⁰ Neke od stihova na nišanima Morića napisao je pjesnik Mehmed Mejlija.²⁷¹

Jedan od nešto recentniji stanovnika Alifakovca, tačnije ulice Toplik, u kući koja se nalazi uz kamenu ogradu Hadžijske džamije, je bio hadži šejh Fejzulah-efendija Hadžibajrić. Hadži šejh Fejzulah je rođen 1913. godine na Hridu, gdje je i proveo svoje djetinstvo. Izgleda da se nakon svog obrazovanja seli u naselje Alifakovac.²⁷² Uporedo je završio Srednju građevinsku školu i Gazi Husrev-begovu medresu 1933. godine, a nekoliko godina kasnije je diplomirao na Filozofskom fakultetu na tada Katedri orijentalnih nauka 1955. godine.²⁷³ Najveći dio života proveo je radeći u obrazovnim institucijama u Sarajevu, ali pored toga vrijedi istaknuti da je u periodu između 1947. i 1953. godine radio kao prvi hafiz-kutub Gazi Husrev-begove biblioteke.²⁷⁴ Vremenom je njegova kuća postala stjecište znanja, a prema intervjuju sprovedenom sa nekadašnjim i sadašnjim stanovnicima Alifakovca, izgleda da su mlađi stanovnici slati od strane roditelja da ih „hadžija“ podučava.²⁷⁵ Hadži šejh Fejzulah Hadžibajrić je preminuo 1990. godine.²⁷⁶

Na osnovu navedenih i opisanih porodica koje su kroz nekoliko stoljeća stanovale na naselju Alifakovac, da se primijetiti da je veliki broj njih iza sebe ostavila određeni trag na historiju Sarajeva, počevši od porodice Babić, politički aktivne, učenjačke porodice Muidović, te trgovačke porodice Aganagić. Članovi porodice Morić su također ostavili trag na historiju grada, kao

²⁶⁸ Kreševljaković, Morići, 1938, 6

²⁶⁹ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, 125 i 126

²⁷⁰ Ibid, 124

²⁷¹ Ibid, 125

²⁷² Beglerović, Crtice iz života hadži šejha Fejzulaha efendije Hadžibajrića, 2004, 10

²⁷³ Ibid, 11 i 12

²⁷⁴ Ibid, 13

²⁷⁵ Intervju sa nekadašnjim stanovnikom Alifakovca koji želi da ostane anonimn, na dan 04.02.2023.

²⁷⁶ Beglerović, Crtice iz života hadži šejha Fejzulaha efendije Hadžibajrića, 2004, 37

svojevrstnog aktivizma – što se također primjeti u slučaju Zehre Mudović. U vrijeme Zehre Muidović i narednih nekoliko decenija, na Alifakovcu su stanovale porodice Ilić, Mavraković, Lisac, Mujezinović, Činjarević, Dervišhalidović, Alibegović i Bajramović. Neki od potomaka su tu i danas.

7. Zaključak

Na osnovu analiza i interpretacija različitih historijskih izvora, sumirana je veoma bogata historija razvitka naselja Alifakovac. Koristeći se prijevodima osmanskih dokumenata, kao i usmenih predaja, uspješno je realizovan cilj koji je naveden u uvodu rada. S obzirom na to, da pojedini segmenti Alifakovca nisu adekvatno obrađivani i predstavljeni na stručnom polju tokom proteklog stoljeća, veliki dio informacija se može pripisati terenskom radu koji je sproveden analizom objekata i predmeta koji se nalaze *in situ*, kao i sprovođenjem intervjua sa sadašnjim i nekadašnjim stanovnicima Alifakovca.

Zbog nedostatka potrebne opreme i posla koji zahtjeva veći broj istraživača, tokom pisanja ovog rada nisu sprovedena veća istraživanja u velikom mezarju. Ono što bi se moglo sprovesti u budućnosti, je rekognosciranjem pregledati utonule ništane (u pojedinim situacijama samo vrhovi vidljivi), te pokušati rekonstruisati izgled nekadašnjeg mezara.

Neka od pitanja danas ne bi postojala da se reagovalo na vrijeme pri prevenciji pogoršanja stanja ovog naselja. Sanacija pojedinih objekata nije morala da čeka 21. stoljeće da se realizuje, sa izuzetkom sa sanacijam na nišanima velikog mezarja za vrijeme 60-tih godina prošlog stoljeća. Mehmed Mujezinović je još 1962. godine u članku *Stari Alifakovac u Sarajevu* napisao prijedlog sanacije i ophođenja prema naselju. Čitajući neke od njegovih sugestija, vidi se da je realizovani napredak nedovoljan. Ipak je potrebno istaknuti dobro sprovedenu restauraciju Šeher-ćehajinog mosta, konstrukciju okolice velikog mezarja, rekonstrukciju Jakub-pašinog mesdžida, kao i redovna briga o turbetima na velikom mezarju.

Zbog dešavanja krajem 90-tih godina, veliko mezarje ponovno se počinje koristiti, bez da se pripremi mjesto za novi ukop, što je dovelo do oštećivanja i gubitka starih nišana. Za primjer, pojedini noviji ukopi su svega nekoliko centimetara udaljeni od onih koji se datiraju u 18. stoljeće. Nisu rijetki slučajevi da se jedan nišan iz 17. ili 18. stoljeća nalazi između santrača dva različita novija ukopa. Naravno, treba razumjeti da su 90-te godine bile vrijeme opsade Sarajeva i da ratne okolnosti nisu nudile veliki izbor za ukop preminulih i poginulih.

U traganju za odgovorom o porijeklu imena Alifakovca, u radu se najviše problematiziralo pitanje zagonetne ličnosti Ali Ufaka, koji se smatra svojevrsnim utemeljiteljem ovog dijela starog Sarajeva. Služeći se primarnim historijskim vrelima datiranim u polovinu 15. stoljeća, prije svega

prvog popisa Isa-bega Ishakovića, te njegove vakufname, potvrdilo se postojanje za malo poznate ličnosti Alije fakiha. Da li je pored njega postojao Alija Ufak ili je njegovo ime kroz stoljeća usmenim prijenosima promijenjeno, sa potpunom sigurnošću se ne može utvrditi. Naredno pitanje koje nažalost još ostaje otvoreno jesu okolnosti oko gradnje Šher-ćehajine ćuprije, čija adekvatna starost se ne može precizno datirati.

Kako Mujezinović konstatira: *mnoge stare kuće su izmijenile svoj nekadašnji izgled, popravljane su i prepravljane, a izgrađene su i neke novije zgrade, a da se prilikom njihove izgradnje nije ni najmanje vodilo računa o ambijentu ni o visinskim prostornim odnosima, a najmanje o postavljanju njihovih pročelja.*²⁷⁷ Trenutno je teška situacija sa zaraslim i zabacanim prostorom nekadašnje kuće porodice Muidović, koji se nalazi u Velikom Alifakovcu. Sanacije su se od Mujezinovićevog članka obavile na pojedinim stambenim objektima ovog naselja. Bez obzira na postosmanske arhitektonske intervencije, dogradnje s prijelaza 19. na 20. stoljeće, te nove objekte podignute tokom 20. stoljeća, Alifakovac je uspio sačuvati svoje osnovne arhitektonske i urbanističke odlike.

²⁷⁷ Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu, 1962, str. 136

8. Popis slika

Slika 1: Alifakovac krajem 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

Slika 2 i Slika 3: Inat kuća na prvobitnoj lokaciji (lijevo), na današnjoj lokaciji (desno), kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

Slika 4: Hadžijska džamija, kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

Slika 5: Hadžijska džamija s grobljem. (Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu)

Slika 6: Hadžijska džamija s grobljem. (radiosarajevo.ba)

Slika 7: Džamija Čeljigovići. (wikimapia.org)

Slika 8: Jakub-pašin mesdžid, kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

Slika 9: Jakub-pašin mesdžid, danas. (privatna kolekcija)

Slika 10: Mufti Sulejmanov mesdžid, oko 1900. godine (Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade)

Slika 11: Alifakovac i mezarje, kraj 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

Slika 12: Prvi nišan s Alifakovca, kraj 19. stoljeća. (Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka)

Slika 13 i Slika 14: Druži nišan s Alifakovca, kraj 19. stoljeća. (Bešlagić, Nišani iz XV i XVI vijeka)

Slika 15: Mezarje Alifakovac sredinom druge polovice 20. stoljeća. (preuzeto sa commons.m.wikimedia.org)

Slika 16: Mezar Ali-Ufaka. (Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu)

Slika 17: Veliko mezarje na Alifakovcu za vrijeme druge decenije 21. stoljeća. (Preuzeto sa: <https://stonespeaker.ca/post/31608345625>)

Slika 18 i Slika 19: Nišani šehar-ćehaje na groblju Alifakovac (lijevo) i Vekil-harč Mustafe iz dvorišta Hadžijske džamije (desno). (preuzeto iz Mujezinović, Stari Alifakovac u Sarajevu)

Slika 20: Šehar-ćehajina ćuprija (preuzeto, wikimedia)

Slika 21: Česma u zidu Hadžijske džamije (preuzeto, stav.ba)

Slika 22: Alifakovac, fotografija s kraja 19. stoljeća. (privatna kolekcija)

9. Sažetak

Naselje Alifakovac predstavlja jedno od najpoznatijih i historijsko najbogatijih areala istočnog dijela starog Sarajeva. Sa velikim i veoma uočljivim mezarjem kao glavnim atributom, ističe se među stanovnicima grada, akademskim zajednicama i istraživačima te turistima. U kontekstima i konceptima grada koji su danas poznati i prihvatljivi, Alifakovac ima svoje korijene još od petnaestog stoljeća – što se potvrđuje postojanjem nišana iz fetha perioda, kao i historijskim izvorima koji govore o prvoj gradnji Jakub-pašinog mešzida 1491.

Pored navedenog velikog mezarja i mešzida, Alifakovac posjeduje veliki niz historijsko-umjetnički značajnih objekata, od kojih je potrebno navesti Hadžijsku džamiju, Hadži Timurhanov mešzid, Inat kuću, trubeta velikog mezarja, ostatke Stambulske džade, te nekada stojeća mufti Sulejmanova džamija. Neki od ovih objekata nisu značajni samo za ovaj dio grada, već i za cijelo Sarajevo, kao što su Inat kuća te Šeher-Ćehajin most kao jedan od najstarijih; sa potencijalnim korijenima iz ranog šesnaestog stoljeća. Ovaj dio naselja je do nama nepoznatih granica dočekan razvijen od strane Osmanlija. Ova informacija u kombinaciji sa činjenicom da je Alifakovac direktno povezan sa najstarijim ulascima u ovaj grad, govori o krucijalnosti ovog naselja gotovo šest stoljeća unazad.

Za poznavanje historije Alifakovca, od velikog su značaja i informacije vezane za nekadašnje stanovnike ovog mjesta, čije aktivnosti su uticale na Sarajevo kroz nekoliko različitih državnih konstrukcija. Veliki utisak su ostavili članovi porodica Muidović, Babić, Morić i mnoge druge.

Ključne riječi: Sarajevo, naselje Alifakovac, Hadžijska džamija, Inat kuća, Babića Bašča, Šeher-Ćehajin most, Stambulska džada, Osmanska arhitektura, memorijalna arhitektura, fetha period, trubeta Alifakovac, Alija fakih, Alija Ufak,

10. Summary

The Settlement of Alifakovac represents one of the most well-known and historically rich areas from the eastern part of the old Sarajevo. With an easily noticed ottoman cemetery as a main attribute, it stands out to the citizens, academic societies and researchers, as well as tourists. Within the contexts and concepts of the city that are familiar and accepted, Alifakovac has its roots in the fifteenth century – which is confirmed by the existence of two tombstones from the *fetha* period, as well as historical sources mentioning *Jakub-pašin* mosque in 1491.

Besides the mentioned Alifakovac cemetery and mosque, Alifakovac has an array of various historical and artistically meaningful objects, such as Hadžijska (Hajji) mosque, Hajji Timurhan masjid, *Inat* (spite) house, turbet of the big Alifakovac cemetery as well as Šeher-Ćehaja bridge that potentially represents one of the oldest bridges in the city; with roots in the early sixteenth century. This part of the settlement has been developed to some extent in the mediaeval times, before the arrival of the Ottomans. This information with combination of a fact that Alifakovac is directly linked to the oldest entries of the city, speaks of how crucial this area is, almost six centuries back.

For the understanding of the history of Alifakovac, of big importance are information related to previous residents, whose activities had had a huge impact on the city of Sarajevo through various government administrations. A huge influence were members of families Muidović, Babić, Morić and many others.

Key-words: Sarajevo, settlement Alifakovac, Hajji Mosque, *Inat* house, *Babića Bašča*, *Šeher-Ćehaja* bridge, *Stambulska džada*, Ottoman architecture, memorial architecture, *fetha* period, Alifakovac turbet, Alija fakih, Alija Ufak,

11. Bibliografija

Literatura:

Aličić A. Ahmed, Sumarni popis Sandžaka Bosna (1468/69), Islamski kulturni centar Mostar, 2008

(Mula) Bašeskija Mustafa Ševki, Ljetopis (1746 – 1804), Prijevod, uvod i kometatar Mehmed Mujezinović, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1997

Bejtić Alija, Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, Prilozi za orijentalnu filologiju III-IV, Sarajevo 1952, str. 229 - 297

Bejtić Alija, Ali-pašina mahala u Sarajevu: Prilog izučavanju urbanističke i socijalne strukture grada, Prilozi za proučavanje historije Sarajeva II, Muzej Sarajeva, 1996, str. 19 - 59

Bejtić Alija, Ulice i trgovi Sarajeva: Topografija, geneza i toponimija, "Svjetlost" Sarajevo za Muzej grada Sarajeva, (u. Ahmet Grebo), 1973

Bešlagić Šefik, Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini, Djela (Knjiga LIII) Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, (u. Jovan Vuković), Sarajevo, 1978

Bešlagić Šefik, Stećci: Kultura i umjetnost, Veselin Masleša, Sarajevo 1982

Beglerović Samir, Crtice iz života hadži šejha Fejzulah ef. Hadžibajrića, Znakovi vremena br. 25 – Časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo 2004, str. 10 - 39

Ćelić Džemal i Mujezinović Mehmed, Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, (u. Salko Zahiragić), Biblioteka "Kulturno naslijeđe", Sarajevo Publishing, 1998

Fajić Zejnil, Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu razorenih za vrijeme provale Eugena Savojskog, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke knjiga VII-VIII, 1982, str. 89 – 108

Fejzić Emir i Fejzić Irma, Sarajevska čaršija: Od Mustaj-pašinog mejdana do Telala, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2018

Henda Semra, Stara sarajevska groblja: Alifakovac, Studentska štamparija Sarajevo, Sarajevo 1998

Husić Aladin, Novčani vakufi u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 16. stoljeća, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke 20(32), Sarajevo 2011, str. 35 – 60

Kamberović Husnija, Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918, Institut "Ibn Sina" Sarajevo, 2005

Kadrić Adnan, Dvije poeme na osmanskome jeziku o opisu Jakub-ovašine odbrane Sarakejeva i pobjede na Krbavskom polju 1493. godine, Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke, 15(27-28), 2008, str. 209 – 232

Hadžić Kasim, Merhum H. Mehmed ef. Mujezinović, Takvim za 1402/1982, Rijaset Islamske zajednice u Sarajevu, (u. Seid ef. Smajkić), 1982, str. 267 - 269

Kemura Šejh Sejfuddin Fehmi bin Ali, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, Separatni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIII, Zemaljska štamparija, 1911

Kemura Šejh Sejfuddin Fehmi bin Ali, Sarajevske muftije: od 926 – 1519 do 1334 – 1916. godine, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1916

Kreševljaković Hamdija, Morići: Prilog povijesti Sarajeva, Sarajevo 1938

Kreševljaković Hamdija, Izabrana djela III: Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji, (u. Miloslav Popadić), Biblioteka "Kulturno naslijeđe", Veselin Masleša, Sarajevo 1991

Kreševljaković Hamdija, Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini, Narodna Izdanica VIII, Islamska dionička štamparija Sarajevo, 1940, str. 141 - 154

Kreševljaković Hamdija, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini, Naše starine II, Sarajevo 1954, str. 71 – 86

Manjgo Meho, Biblioteka muftije Muhameda Šakir-efendije Muidovića, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, 49(41), Sarajevo 2020, str. 217 - 237

Mujezinović Mehmed, Stari Alifakovac u Sarajevu, Naše starine VIII, Sarajevo 1962, str. 119 – 138

Mujezinović Mehmed, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine Knjiga 1, Sarajevo Publishing, 1998

Mujezinović Nermina, Šeher-čehajin most: Sanacija, rekonstrukcija, restauracija i konzervacija, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog prirodnog naslijeđa Sarajevo, Sarajevo 2001

Muvekkit Hadžihuseinović Sidki Salih, Povijest Bosne II, Gazi Husrev-begova biblioteka (u. Mustafa Prljača), Gorenjski tisk, Kranj, Slovenija za El-Kalem, 1999

Nametak Alija, Marginalije iz naše kulturne historije, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke knjiga IV, 1976, str. 96 - 102

Lavić Osman, Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština, Anali Gazi Husrev-begove Biblioteke, 42(34), Sarajevo 2013, str. 58 - 81

Skarić Vladislav, Izabranja djela: Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije, Biblioteka “Kulturno nasljeđe”, Veselin Masleša, 1985

Spasojević Borislav, Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu, Drugi izdanje, *RABIC* Sarajevo, 1999

Šabanović Hazim, Dvije najstarije vakufname u Bosni, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom II, Sarajevo 1952, str. 5–38

Tihić Smail i Mujezinović Mehmed, Muslimanske grobne nekropole na Kovačima i Alifakovcu u Sarajevu: arhivi u kamenu, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti br 3 (12), (u. Ljubo Babić), 1964

Tihić Smail, Sarajevska hronika – Otkriće na Alifakovcu, Dnevne novine “Oslobođenje”, 1964

Trako Salih, Kronogrami sarajevskog muftije Mehmed Šakir efendije Muidovića, Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke, 1(1), Sarajevo 1972, str. 49 – 65

Vatrenjak Mustafa, Uloga Gazi Husrev-begovog vakufa u razvoju društvene zajednice, Vakufi u Bosni i Hercegovini, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2013, str. 47 – 75

Zaimović Haris, Analitički inventar Gradskog poglavarstva grada Sarajeva za godinu 1880, J.U. Historijski arhiv Sarajevo (u. Sejdalija Gušić), Sarajevo, 2009

Zlatar Behija, Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće), (u. Jasmina Musabegović), Svjetlost Sarajevo, 1996

Online izvori:

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, “Otvorena obnovljena Jakub pašina džamija u Sarajevu”, Posljednja posjeta na dan 19.02.2023. (<https://www.islamskazajednica.ba/mina-vijesti-arhiva/4879-otvorena-obnovljena-jakub-paina-damija-u-sarajevu>)

“ Grobljanska cijelina Alifakovac u Sarajevu”, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 2005. Posljednja posjeta na dan 19.02.2023. (http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2555)

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, “Pokraden lim sa trubeta na Alifakovcu”, Posljednja posjeta na dan 19.02.2023. (<https://www.islamskazajednica.ba/aktuelno-arhiva/8235-pokraden-lim-sa-turbeta-na-alifakovcu>)

Konstruktivna sanacija i restauracija turbeta na Alifakovcu, “Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo”, Posljednja posjeta na dan 19.02.2023. (<https://www.spomenici-sa.ba/2009/08/25/konstruktivna-sanacija-i-restauracija-turbeta-na-alifakovcu/>)

Završava se projekat sanacije kaldrme kod mezarja Alifakovac, “Sarajevo Construction”, 2018. Posljedna posjeta na dan 19.02.2023. (<https://sa-c.net/news-archive/infrastructure-news/završava-se-projekat-sanacije-kaldrme-kod-mezarja-alifakovac>)

Borić Besima, Vijećnice ZAVNOBiH-a: Ko su bile Mevla Jakupović, Soja Ćopić, Olga Marasović i Zehra Muidović, “Oslobođenje”, Posljednja posjeta na dan 26.02.2023. (<https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/teme/vijecnice-zavnobih-a-ko-su-bile-mevla-jakupovic-soja-copic-olga-marasovic-i-zehra-muidovic-810418>)

12. Biografija

Karaica Amina je rođena 15. oktobra 1996. godine u Sarajevu, gdje je završila osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Po završetku srednje škole 2015. godine, stječe titulu poslovno-pravnog tehničara. Naredne godine upisuje Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu na Odsjeku za historiju – Katedra za arheologiju. Za vrijeme dodiplomskog studija, učestovala je na arheološkim iskopavanjima na neolitskom lokalitetu Butmir kod Sarajeva, srednjovjekovnoj nekropoli Metaljica kod Tarčina, nalazištu Mile kod Visokog, i na ostacima Kalin hadži-Alijine džamije u Sarajevu.

U periodu između 2015. i 2019. godine, sezonski volontira za vrijeme manifestacija Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Od aprila 2023. godine, redovni je volonter iste institucije.

Dodiplomski studij je završila u septembru 2020. i stekla zvanje Baccalaureata arheologije odbranom rada na temu “Ostave srednjobosanske kulture”. Iste godine je upisala dvopredmetni postdiplomski studij Filozofskog fakulteta u Sarajevu na Odsjeku za historiju – Katedra za arheologiju i Katedra za historiju umjetnosti. Za vrijeme cjelokupnog drugog ciklusa studija, Karaica je bila redovan član Studentske asocijacije Filozofskog fakulteta, dva mjeseca kao sekretar Asocijacije, a ostatak članstva kao predstavnik prve i druge godine studenata arheologije i historije umjetnosti drugog ciklusa.

U decembru 2022. godine Karaica je uspješno odbranila master rad na Katedri za arheologiju na temu “Prahistorijska ishrana i njezin utjecaj na razvitak kulturoloških fenomena prahistorije Balkana”.